

*Моєму онукові Олександру
присвячую*

Григорій Голиш

У СВІТІ МОНЕТ

Нумізматика для юних

Черкаси
Вертикаль
2023

УДК 731.1(0.062:0.53.2)
Г 60

*Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського
національного університету ім. Б. Хмельницького
(протокол № 10 від 11.05.2023 р.)*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор С. В. Корновенко;
доктор історичних наук, професор О. Г. Перехрест

Голиш Г.

Г 60 У світі монет: нумізмати́ка для юних / Г. Голиш. –
Черкаси : Вертикаль, 2023. – 144 с.
ISBN 978-617-7957-19-4

Хто такі нумізмати? Коли з'явилися монети-гроші і якою була їхня історія? Як і де народжуються монети? Як їх колекціонувати? Які монети можуть здивувати? На ці та багато інших запитань, пов'язаних з монетами, можна знайти відповіді на сторінках цієї книги. Вона може бути корисною не лише школярам та їхнім учителям-наставникам, а й усім, хто цікавиться історією монетного обігу.

Who are numismatists? When did coined money appear and what is the story behind it? How and where are coins born? How can one collect them? Which coins can surprise you? Answers to these questions as well as to a multitude of others can be found on the pages of this book – the book which comes in handy not only for schoolchildren and their teachers, but also for anyone who is keen on the history of coins and their circulation.

УДК 731.1(0.062:0.53.2)

*Книга видана за фінансової підтримки ІТ-підприємця,
засновника крипто-стартапу CardB Finance **Каната Аміркіна**
та ІТ-підприємця, засновника компанії Novileads **Максима Сидоренка***

ISBN 978-617-7957-19-4

© Г. М. Голиш, 2023
© О. Ю. Ганджій, обкладинка,
форзаци, 2023

ЗМІСТ

Нумізмати́ка й нумізмати	5
Звідки ж монети-гроші взялися?	9
Світанок монетного обігу	15
Прибульці античного, арабського та західного світів	20
Найперші монети України-Русі	22
Без монет	25
Монетне багатоманіття XIV – XVII ст.	27
Чи карбував Богдан Хмельницький та його наступники українські монети?	32
Гривня віддзеркалює нашу історію	34
Пригоди копійки	39
Дві появи українського карбованця	43
Від давньої полтини до українських 50-ти копійок	47
Рубль в українській історії	52
Від денги до півкопійки	57
Таляр – українська монета?	61
Є гріш, то буде й жито	65
Золоті монети	69
Як монети народжуються?	78
Де монети народжуються?	83
Грошові реформи	89
Монетні скарби	97
Несправжні монети	104
Особливі монети	111
Незвичайні монети	116
Як колекціонувати монети?	126
Десять найдорожчих монет світу	133
Скільки платили за роботу й що було по чому?	137
Що було за чим і коли? (хронологія)	141
Де ще можна прочитати про монети?	143
Давайте познайомимось	144

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Багато-пребагато є різних наук на світі. Серед них гідне місце посідає й одна із найдавніших – історія, яка вивчає життя людей у минулому. Її недарма називають «вчителькою життя». А в науки історії є безліч різних помічників, у їхньому числі – нумізматики. Вона вивчає монети, як важливе джерело наших знань про минуле людства. Саме їм, монетам, і присвячена ця книга. Із її сторінок ти дізнаєшся, як і чому з'явилися монети, якими вони були в різні історичні епохи. Сподіваюся, що ця книга допоможе тобі в опануванні одного із найважливіших шкільних предметів – історії, адже той, хто не знає минулого, не вартий і майбутнього.

Ця книга складається із 27 оповідань, у яких йдеться про монети та їхній обіг від давнини до сьогодення. Розповідь супроводжується кольоровими ілюстраціями, які допоможуть тобі у більш образному сприйнятті інформації (зображення монет дещо збільшено, аби ти зміг краще розгледіти зображення та написи на них). Отож, юний друже, бажаю тобі успіхів у вивченні основ нумізматики!

НУМІЗМАТИКА Й НУМІЗМАТИ

Що ж вивчає нумізматики? Відповідь – у самій її назві, яка походить від грецького слова «номізма», що означає «монета». Отже, **нумізматики** – це спеціальна галузь історичної науки, що вивчає монети й усе, з ними пов'язане, від давнини до сьогодення. А **монета** – це зливоч металу визначеної ваги і вартості, який закріпили законом задля обслуговування обміну різними товарами.

Монети

Проходять віки й століття, монети часом губляться й відкладаються у землі чи де-інде. А ще люди створюють **скарби**, закопуючи в землю чи приховуючи іншим способом монети-гроші у схованках на «чорний» день. Учені поряд із іншими предметами людського вжитку минулого знаходять і монети та

дізнаються від них, як жили люди в минулому, у що вірили, хто ними правив тощо.

Однаке монета не відразу й не кожному відкриває свої таємниці. Треба знати до неї підходи, слід навчитися її розшифровувати. Для цього варто вивчити хоча б основи нумізматики. Є люди, які цим займаються досить глибоко, і їх називають **нумізматами**. Вони досліджують і колекціонують монети, пишуть про них наукові статті й книги.

Початки нумізматики слід шукати ще в глибині віків. Понад 2 тисячі років тому розпочалося збирання монет у стародавньому Римі, та пройшло не одне століття, перш ніж це заняття стало достатньо поширеним. Це сталося в період **Середньовіччя**, й серед невідомих збирачів старих монет були італійський поет Франческо Петрарка, правитель Флоренції Козімо Медічі, король Арагону Альфонс, німецький імператор Максиміліан, англійський король Георг III, римський папа Павло II та ін.

Колекції монет тоді називали **мінцкабінетами** (від нім. Munze – монета). Вони створювалися при дворах і замках аристократів, і цих зібрань 500 років тому в Європі налічувалося вже близько тисячі. Для впорядкування таких колекцій наймали спеціальних

Монети мінцкабінету

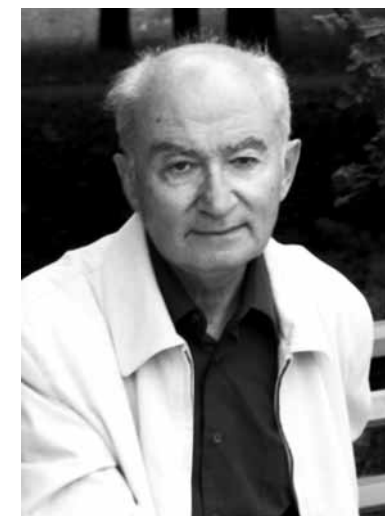
Йозеф Еккель

про давні монети», яка ледь умістилася у 8 томах. Відтоді наукова нумізматика розвивалася справді семимильними кроками: з'явилося десятки вчених у Західній Європі, США, Україні, які наполегливо вивчали монети й писали про них наукові праці.

Долучилися до цієї справи й сучасні українські науковці. Наприклад, **Петро Каришковський** вивчав монети стародавніх Греції й Риму, **Микола Котляр** досліджував грошовий обіг на українських землях середньо-

службовців, які й проводили описи монет та їхнє сортування. Згодом з'явилися перші монетні каталоги, які містили перелік колекційних монет. У європейських університетах були прочитані й перші лекції з нумізматики.

Як наука, нумізматика виникла в **1790-х роках**, а її родоначальником вважають професора Віденського університету **Йозефа Еккеля**. Саме він написав працю **«Наука**

Микола Котляр

вічної доби, а **Володимир Зварич** та **Роман Шуст** створили об'ємний довідник із нумізматики. Детальніше про книги, присвячені нумізматичній науці, ти дізнаєшся зі списку літератури, яку я вам раджу прочитати.

А тепер ознайомимося із найголовнішими термінами нумізматики.

Номінал – це позначення вартості на грошах (наприклад, 50 гривень, 10 доларів, 5 євро).

Проба монети (від латинського пробую, оцінюю) – вміст дорогоцінного металу (золота, срібла та ін.) в монеті.

Монетна легенда – будь-які написи на монетах.

Аверс (повернутий до) – лицевий бік монети.

Реверс (повернутий від) – зворотний бік монети.

Гурт – бокова поверхня монети.

На цьому переліку поставимо крапку, хоча насправді ж цих означень налічується понад три десятки. Отож, ласкаво запрошую у неповторний світ нумізматики!

ЗВІДКИ Ж МОНЕТИ-ГРОШІ ВЗЯЛИСЯ?

Щодень і всюди нас супроводжують гроші. Вони – паперові й металеві, позначені великими цифрами й малими. Без них ніяк: у крамниці не придбаєш жодного смаколика, книги чи іграшки, та навіть і в маршрутку «за так» теж ніхто не впустить. І здається: гроші існували вічно. Проте це зовсім не так, бо були такі часи, коли люди без них обходилися...

Було це дуже-дуже давно, кілька тисяч років тому. Люди тоді користувалися кам'яними знаряддями праці й здобували собі засоби для життя, обробляючи землю, утримуючи свійських тварин, а ще ходили по здобич на полювання та риболовлю. Спочатку всі члени роду займалися однаковою працею, та згодом зрозуміли, що неможливо робити все однаково успішно. З часом одні племена почали переважно займатися землеробством, а інші – скотарством. Перегодом виділилася й окрема група умільців-ремісників, які займалися виготовленням посуду, знарядь праці, прикрас, одягу, зброї тощо. Словом, у людей стався поділ праці: кожна група мала лише своє заняття. Це й породило потребу обміну між виробниками благ, бо землеробу конче необхідно було придбати у ремісника його вироби, а той своєю чергою й дня не може прожити без хліба та без того, що до хліба.

Проте, зі збільшенням товарної маси, обмін становився дедалі складнішим. Прийде, бувало, власник зерна на ринок із наміром виміняти свій товар на

Мінова торгівля

чоботи, а реміснику-шевцю потрібне не зерно, а шмат м'яса. Отож і доводилося землеробу спочатку вимінювати непотрібне йому на той час м'ясо, аби зрештою придбати за нього жадані чоботи. Часом доводилося проводити безліч таких безглузвих обмінів. Треба було щось змінювати!

Ішли-плинули століття, коли нарешті із загальної товарної маси почали стихійно виділятися такі собі посередники в обміні товарів, які до того ж вимірювали їхню вартість (показували, скільки людської праці вкладено у виробництво того чи іншого товару). Які тільки речі не виступали в ролі **первісних грошей**! Це були хутра, шкіри, зерно, олія, риба, чай, сіль, тютюнове листя, перець, клаптики тканин, жорна, черепашки, мармурові кільця, перлини, шматочки агату, кам'яні сокири, слонова кістка, какао, наконечники списів чи стріл, навіть людські

черепи та ще сила-силенна різних інших речей. Зрештою, така роль первісних грошей у багатьох народів закріпилася за худобою, й роль посередників обміну стали виконувати досить часто вівці чи бики. Наприклад, у греків за одну вівцю можна було придбати 2 сокири чи чотири глиняні горщики, а за чотири бики – рабину.

Факт використання худоби як платіжного засобу знайшов своє відображення у деяких мовах. Наприклад, латинське слово *rekunia* (пекунія), що означає гроші, походить від *rekus* (пекус) – худоба, а наші предки – східні слов'яни – позначали гроші словом «скот». Давні греки про підкупленого й брехливого свідка в суді казали так: «У цієї людини бик на язиці!»

Із появою первісних грошей звичайний обмін перетворився на купівлю-продаж. А взагалі це були дуже незручні платіжні засоби. Справді, коли йдеш придбавати дорогий товар, то будеш змушений гнати цілу отару овець, а вони в дорозі потребують їжі й води. А як бути, коли захочеться купити товар, що відповідає вартості пів бика? Якщо розрізати тварину навпіл, то це вже буде лише м'ясо...

Коли люди навчилися обробляти метали (мідь, олово, бронзу, потім залізо),

Золотий самородок

то саме вони й стали грошима у вигляді зливків, прутів, кілець чи браслетів. Вони мали фіксовану вагу й тому їх часто називали ваговими гроши-ма. У стародавній Греції це були залізні прутки, у Римі – зливки із бронзи, а в Єгипті – срібні кільця.

Люди дуже довго, століттями, шукали найбільш придатний грошовий метал і зрештою зупинили свій вибір на **золоті**, котре називали благородним металом, бо воно існує в природі в чистому вигляді, без домішок. І справді, це один із найдорожчих металів, він гарно зберігається, легко дробиться, має привабливий колір. Близьким до нього за цими характеристиками є й **срібло**. До речі, віддавна золото люди називали «сонячним» металом, а срібло – «місячним».

Спочатку золото й срібло приймали на вагу, що створювало незручності (треба було із собою носити терези для зважування дробленого металу) та відкривало можливості для зловживань нечесних людей (наприклад, вони підмішували до благородних металів набагато дешевші: мідь, олово, або просто зменшували вагу зливків). Зовні було важко відрізнити низькопробні шматки грошового металу від справжніх, повноцінних.

Як же запобігти цьому? І тоді виникла ідея: заздалегідь готувати золоті чи срібні зливки певної ваги і форми та ставити на них державне тавро, як гарантію їхньої якості (правильність ваги й чистоти металу). Отак і стали виготовлятися **монети** – одягнені в «національні мундири» штемпельовані шматочки металу, що стали надійним і гарантованим посередником у обміні товарами.

Лідійська монета

Відтоді без монет-грошей не обходилася жодна торгівельна операція (виняток становив лише прямий товарообмін). Дуже довго винахід монет приписувався міфічним богам та вигаданим героям, проте, як бачимо, все було набагато прозаїчніше...

А де ж і коли почали карбувати найдавніші монети? Нині вчені дійшли висновку, що це сталося близько **2700 років** тому в малоазійській державі **Лідія**, за правління тамтешнього царя **Гігеса**. А були відкарбовані ці перші монети (під назвою статери) із природного сплаву золота й срібла – електри (61–98 % золота, решта – срібло) й, до речі, його в

Египетська монета

природних умовах нині вже не зустрінеш. На цих найдавніших монетах овальної форми була зображена лисичка, що біжить; цю тварину вважали в Лідії священною, бо вона символізувала їхнього головного бога – Басарея. Пізніше на лідійських монетах були зображення голови лева із роззявленою пащею.

Невдовзі на грецькому острові **Егина** (за царя Фейдона) з'явилися срібні статери вагою всього 6 г із зображенням священної черепахи.

Золота монета Креза

А в **550 р. до н. е.** за наказом лідійського царя Креза було відкарбовано перші монети із чистого золота. Щоправда, вони не знайшли широкого застосування.

У місті Рим 2400 років тому відкрили грошову майстерню при храмі Юнони Монети (Порадниці, від латинського *monere* – раджу). Звідси й походить назва металевих грошей. От ми, юні друзі, й помандрували з вами у глибочинь віків та дещо дізналися про походження монет-грошей.

СВІТАНОК МОНЕТНОГО ОБІГУ

Ви вже знаєте, що найдавніші монети з'явилися у стародавній Греції, яку ще називали Елладаю. Найбільшою грошово-лічильною одиницею в греків був **талант** (звідси й вислів «закопати талант у землю»), котрий відповідав 26,2 кг срібла. Середня грошова одиниця звалася **міною**, у таланті їх містилося 60. Проте ні талант, ні міна не були реальними монетами. В обігу знаходилися переважно **драхми**, відкарбовані зі срібла (у міні містилося 100 драхм). При цьому дві драхми називалися **дидрахмами** (від грец. ди – два), чотири – **тетрадрахма** (від грец. тетра – чотири), десять – **декадрахма** (від грец. дека – десять) і т. п. Дрібнішими монетами були срібні **оболи** (1/6 драхми), а найдрібнішими – **лентти**, які карбувалися із міді (звідси й вислів: внести свою лепту, отже – зробити внесок у якусь справу). Місто Афіни карбували срібні тетрадрахми із зображенням богині Афіни та сови (такі монети в народі називали «совами»).

Драхма

Тетрадрахма

За **Олександра Македонського** найбільш поширеними були тетрадрахми стандартної ваги (4,2 г) і вигляду, на них зображувався сам цар-завойовник у головному уборі античного героя Геракла і бог-громовержець Зевс. Грошові одиниці перебували в обігу на величезних територіях і після смерті Олександра Великого. У Греції карбувалися й золоті монети – статери – вагою 8,5 г (до речі, у перекладі з давньогрецької «статер» означає «Те, що має вагу»).

Поряд із Грецією античний світ представляла й величезна Римська держава, обшири якої знаходилися аж на трьох континентах. Монети з'явилися

Статер

тут приблизно **2400** років тому, карбувалися переважно із міді, а називалися **асами**. Згодом в обігу доволі масово використовувалися срібні монети – **денарії**, вагою 4,55 г і **сестерції**, близько 1 г. Від кінця **III ст. до н. е.** почали карбувати золоту монету вагою 1,1 г, яка називалася **ауреус**.

У стародавніх греків не вистачало придатних для життя земель, а тому вони їх шукали деінде. Особливо вони облюбували території, прилеглі до Чорного моря (його тоді називали Понтом Евксінським, що означало Гостинне море), адже тамтешня місцевість і клімат були майже такими, як і в їхній

Монета О. Македонського

Римський денарій

Ауреус

батьківщині. Понад 2500 років тому елліни оселилися й на території сучасної України, у Північному Причорномор'ї. Тут вони заснували із десятків міст-держав, зокрема, це Ольвія, Херсонес, Тіра,

Ольвійські гроші-дельфіни

Монета Херсонесу

Пантикапей та ін. У них для товарообміну спочатку користувалися замінниками монет, зокрема, наконечниками стріл чи металевими зливками у вигляді дельфінів.

Згодом за прикладом великої Греції у цих містах-державах почали карбувати бронзові та срібні монети. Це були *драхми*, *статери*, *аси*, *оболи*, на них зображувалися правителі, божества, коні, бики, зерно, риба тощо. Близько 1700 років тому карбування монет у державах-колоніях було припинено.

Монета Боспорського царства

ПРИБУЛЬЦІ АНТИЧНОГО, АРАБСЬКОГО ТА ЗАХІДНОГО СВІТІВ

А коли ж наші пращури вперше познайомилися із монетами? Це сталося вже на початку нової ери, в другому столітті. Тоді на нинішні українські землі стали масово надходити римські монети – срібні

Римський денарій

денарії. Їх і нині знаходять у землі шукачі старожитностей: як поодинокі монети, так і їхні скупчення у вигляді скарбів. Проте ці античні прибульці недовго гостювали на слов'янських теренах: згодом їх приплив повністю припинився.

Міліарисій

Під час розкопок трапляються й монети могутньої держави Візантії, яка стала наступницею античності. Це були переважно срібні **міліарисії**, а також мідні **нумії** і **фоліси**. Набагато рідше зустрічаються візантійські **соліди**, які виготовлялися із чистого золота й мали вагу 4,55 г (як і римські денарії). До речі, наші предки називали їх златниками.

Солід

Та найбільш масовими прибульцями на наші землі стали арабські монети. Звалися вони **дирхемами** й були відкарбовані на тонких, досить великих срібних кружалах та мали вагу майже 3 г. На них лише орнаментовані написи арабською мовою й ніяких портретних зображень (таке заборонялося мусуль-

Арабський дирхем

манською вірою). Про їхнє велике розповсюдження свідчить те, що в окремих скарбах налічувалось по 3–5 тис. дирхемів.

Побували на східнослов'янському ринку й монети, карбовані правителями Західної Європи. Це були срібні **денарії**, значно менші розміром та вагою від арабських дирхемів і своїх римських попередників. Надходили ці монети в невеликих кількостях, і особливої ролі в монетному обігу вони не відіграли.

НАЙПЕРШІ МОНЕТИ УКРАЇНИ-РУСИ

Понад тисяча років тому виникла могутня східнослов'янська держава – Київська Русь. А якщо держава хоче ствердити свою самостійність, вона має карбувати власну монету. Перший, кому вдалося це зробити, став київський князь **Володимир**, названий Великим. За його правління спостерігалось велике господарське піднесення, збільшувалося виробництво товарів. Тому й зростала потреба в грошах, а якраз тоді приплив іноземних монет значно скоротився.

Срібляник Володимира

Монети князя Володимира з'явилися **наприкінці X ст.** і спочатку карбувалися вони зі срібла. Звідси і їхня назва: **срібляники**. Вони мали вагу близько 3 г, на них зображувався сам Володимир, а також

Срібляник Володимира 2-го типу

спочатку Ісус Христос, а потім – родовий знак киеворуських правителів – тризуб. Так, саме тризуб, який нині є малим гербом нашої незалежної України.

За князя Володимира карбувалися й золоті монети – **златники**, які були схожі на візантійські соліди й мали таку ж вагу (близько 4 г). Надалі золотих монет в Київській Русі вже не карбували.

Златник

Срібляник Святополка

А ось срібляники випускали й інші князі. Відомі, зокрема, 50 монет з іменем князя **Святополка**. На них, окрім портрета князя, вміщено двозуб, котрий увінчаний хрестом.

Особливо гарні срібляники карбувалися за **Ярослава Мудрого**. На них можна побачити портрет князя й напис «Ярославове срібло». Вперше такий срібляник вчені знайшли в Києві понад 200 років тому.

Відомі ще й срібні монети, які карбував тму-тараканський князь **Олег**. Однак цих срібляників було випущено вкрай мало й вони не покидали меж цього краю.

А чи багато було в обігу цих перших руських монет? Зовсім ні: всього виявлено лише 11 златників і 340 срібляників, а їхня роль у обміні товарами була по суті непомітною. Та все ж пам'ятаймо про ці первістки українського монетокарбування!

Срібляник Ярослава

БЕЗ МОНЕТ

Були в нашій історії й такі цікаві часи, коли монет-грошей взагалі не було в обігу. Вперше таке явище спостерігалось від кінця XI століття й тривало близько півтораєста років. Вчені й досі сперечаються, чому зникли монети, та проте більшість пов'язує це із розпадом Київської Русі на окремі князівства, занепадом торгівлі. Монет не стало, а що ж тоді служило засобом платежу за товари? Насамперед, за купівлю дорогих речей платили зливками срібла.

Черепашки каури

Часом розраховувалися й шматочками хутра чи шкіри, шиферними пряслами, бусинками і навіть черепашками. Утім, це був загадковий період грошової історії, який залишив дуже багато запитань до вчених.

А скінчився він понад 600 років тому, коли на українському ринку з'явилися монети центрально-європейської країни – Чехії. Це був так званий **празький гриш** (Прага – столиця Чехії), звідси й похо-

дить українське поняття «гроші». До речі, майже кожний другий із українських монетних скарбів XIV–XV століть містив празькі гроші. Ці монети виготовлялися зі срібла високої проби, мали діаметр 3 см й вагу 4 г.

А згодом відновилося й карбування українських монет (*натівгрошів*), й проходило воно на Львівській монетарні. Короткий час за литовського князя **Володимира Ольгердовича** випускалися монети і в Києві.

Минуле століття принесло ще один безмонетний період. У **1914–1918 рр.** палахкотіло полум'я страшної війни між найбільшими державами світу, а її учасницями були й Російська та Австро-Угорська імперії, до складу яких входили тоді українські землі. Викликана війною господарська розруха та криза призвели до зникнення в цих державах спочатку золотих, а потім і срібних та мідних грошей. Від 1916 р. в обігу знаходилися лише паперові гроші, навіть копійки випускалися на папері: 1, 2, 5, 10, 20 і 50 коп. Не карбувалися монети і в період Української революції 1917–1921 рр. Часи без металевих грошей скінчилися в 1921 р., коли було відкарбовано перші радянські монети, які проте в обігу не були.

Пережила безмонетний період на своєму світанні й наша незалежна Україна. Адже від **1991 р.** в обігу знаходилися винятково паперові гроші (*купоно-карбованці*). Лише в **1995 р.**, коли з'явилася перша українська металева монета, цей час без монет став надбанням історії.

Празький гріш

МОНЕТНЕ БАГАТОМАНІТТЯ XIV – XVII СТ.

Так уже склалася історична доля нашої Батьківщини, що вона досить надовго була позбавлена своєї державності й перебувала у складі чужоземних держав. Після розпаду Київської Русі та монголо-татарського нашествя українські землі потрапили в залежність спочатку від Великого князівства Литовського, а від **1569 р.** стали складовою частиною польсько-литовської держави,

Монети Золотої Орди

що називалася Річчю Посполитою. Звісно, на наших землях тоді в обігу були монети саме цих держав.

Так, за литовських князів **Кейстута Гедиміновича** й **Вітовта** у XIV ст. в Наддніпрянській Україні з'явилися срібні монети вагою 1–1,4 г під назвою **денарії**, на яких зображувався вершник з мечем (цей символ називався Погонь). А на Поділлі та Галичині переважали польські монети. На багатьох українських землях були в обігу й монети Золотої Орди – срібні **дирхеми**, **таньга** й **мідні пули**.

Трояк

Орт

Через два століття на всіх українських теренах запанували польсько-литовські монети різних видів і номіналів. Спочатку це були срібні **денарії**, **гроші** й **напівгроші**, **оболи**, а в подальшому монетний асортимент значно розширювався. Зі

Шостак

срібла почали карбувати тригроші (їх називали **тройками**), чотири (**чвораки**) і шість (**шостаки**). Дещо пізніше поширилися півторагрошовики (**півтораки**). У менших кількостях карбували великі срібні монети: талари, **напівталари** й **орти** (четвертинки талара).

У багатіїв осідали й золоті монети – наприклад, угорські **дукати** чи венеціанські **цехіни**. Майже 400 років тому участь в обігу почав брати польський **злотий** (30 грошів) й він утвердився в цій країні аж до наших днів.

А вже після Визвольної війни українського народу під проводом **Богдана Хмельницького** в охопленій кризою Речі Посполитій почали випускати неповноцінні гроші: мідні **шеляги** (їх називали «**боратинками**», від імені монетного підприємця

Дукат

Тимф

Т. Боратині) та напівсрібні **тимфи** (від імені орендаря монетарні **А. Тимфа**). Відтоді розрізняли «добру» (повноцінну) монету й «обігову» (неповноцінну), при цьому останні переважали на ринку.

Боратинки

Акче

Кордони Речі Посполитої були відкриті й для іноземних монет, тому їх на тогочасних українських землях була сила-силенна. Це були **таляри**, **орти**, **дукати**, **соліди** із багатьох країн Західної Європи. А ще в грошовому обігу брали участь і монети могутньої Османської імперії: **золоті алтуни**, **срібні акче**, **мідні мангири**.

Окремі лівобережні землі України були під владою Московської держави, це й зумовило появу тут московських монет. У обігу тоді знаходилися срібні дровові монети (їх карбували на заготовках із срібного дроту), які називалися **денга** і **полушка**.

Отож від тих часів Україну справедливо й називають справжньою скарбницею монет різних народів.

ЧИ КАРБУВАВ БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ТА ЙОГО НАСТУПНИКИ УКРАЇНСЬКІ МОНЕТИ?

Богдан Хмельницький

То була буремна середина XVII ст. Вирувала війна українського народу за його визволення з-під гніту Речі Посполитої, й після перших перемог козацького війська гетьман **Богдан Хмельницький** урочисто проголосив незалежну Українську козацьку державу. А незалежність, серед іншого, стверджується й запровадженням власних грошей. Чи хотів цього засновник козацької держави? Безперечно, так! А чи вдалося це йому зробити? Щодо другого, то вже понад 100 років тривають гарячі суперечки між ученими. Одні твердять, що **Б. Хмельницький** таки карбував власну монету. І спираються вони на, здавалось би, незаперечні документи: мовляв, про це повідомляли посол московського царя Г. Кунаков, польський воєвода С. Потоцький і одна із французьких газет. Натомість інші історики дуже скептично ставляться до цих свідчень, називаючи їх плітками. До цього вони додають: «А покажіть нам хоча б одну монету Б. Хмельницького чи якісь сліди монетарні в Чигирині!» (тогочасне місце перебування гетьмана). Адже нумізмати вірять лише речовим доказам... Та ні одного, ні іншого виявити не вдалося, тому остаточної відповіді на запитання, чи карбував геть-

ман власну монету – досі так і не знайдено. Може, тобі, юний друже, пощастить це в майбутньому зробити?

Були припущення, що власну монету намагався карбувати й наступник Б. Хмельницького – гетьман

Іван Виговський

Іван Виговський. У одному з пунктів Гадяцького договору між Річчю Посполитою й козацькою верхівкою на чолі з І. Виговським передбачалося, що «вільно буде кувати козацьку монету на зарплату козацькому війську». Однак реальних кроків щодо випуску української монети так і не було зроблено.

Історичні документи відображають ще один факт: карбування монет українським гетьманом **Петром Дорошенком**. За його гетьманування в с. Лисянка (сучасна Черкащина) було створено монетарню, де займалися підрубкою польських монет – **півтораків**,

шелягів, **шостаків** і, що цікаво, такі монети було знайдено.

Однак чи можна вважати ці монети українськими? Та, звичайно ж, ні, бо це фактично були фальшиві польські монети. Утім, як би там не було, з приводу карбування монет Б. Хмельницьким та його наступниками більше запитань, аніж відповідей на них.

Петро Дорошенко

ГРИВНЯ ВІДДЗЕРКАЛЮЄ НАШУ ІСТОРІЮ

Минуло вже понад чверть століття відтоді, як наше повсякденне життя заповнила українська **гривня**. І в твоєму скромному бюджеті майже щодня знайдеться кілька гривень, які ти витрачаєш на шкільні обіди, жуйки, цукерки чи приладдя... Сподіваюсь, не на цигарки, бо ти ж собі не ворог. Утім, це вже третій прихід гривні в Україну, адже її вік становить вже близько тисячі років.

Помандруймо ж до наших далеких пращурів, у добу святої Київської Русі. Первинно гривнею в той час називали золоті чи срібні обручі – шийні прикраси або нагороди, які зазвичай носили заможні люди (від слова «загрива» – шия). А в XI ст. з'являються так звані **монетні гривні** – срібні зливки стандартної ваги і форми, якими користувалися під час торгівлі тоді й упродовж безмонетного періоду **кінця XI – поч. XIV ст.**

Учені розрізняють гривні декількох типів, залежно від місця їх виникнення чи призначення. **Київські**

гривні (перші за часом появи) – це литі зливки з пористою поверхнею вагою 160 г. **Новгородські** мають форму довгих паличок-брусків, що важать аж 200 г. **Чернігівські гривні** – то своєрідний гібрид,

Київська гривня

Новгородські гривні

Чернігівська гривня

бо за вагою вони наближались до новгородських, а формою нагадували грубо розплющені київські.

У XIV ст. з'являються **татарські гривні** човникоподібної форми й новгородської ваги. Ними, очевидно, платили данину Золотій Орді. А **литовські гривні** (паличкоподібної форми) участі в обігу, мабуть, не брали й використовувалися як срібна сировина чи лічильне поняття.

Популярність гривні в ту епоху була такою великою, що й грошово-лічильне господарство Русі охрестили гривнево-кунною системою (**куна** – дрібна лічильна одиниця).

Гривеник

Від XIV ст. гривня як грошова одиниця загубилася в мороці історії. Але народ добре пам'ятав це поняття, використовуючи його для грошового рахунку і як одиницю ваги. У XVIII ст. з'явилися монети номіналом **«гривеник»** (10 коп.), а в 1726 р. карбувалися мідні гривні у вигляді плит вагою понад 300 г.

Майже після 600-річної перерви гривня з'явилася уже в роки Української революції 1917–1921 рр. Законом Центральної Ради від 18 березня 1918 р., прийнятим на пропозицію Михайла Грушевського, основною грошовою одиницею Української Народної Республіки було визначено гривню. Вона з'явилася вже за Гетьманату **Павла Скоропадського** в паперовому варіанті, ескізи для більшості купюр виконував відомий художник **Георгій Нарбут**. Українські гривні номіналом 2, 10, 100, 500, 1000 і

100 гривень

2000 було віддруковано в Берліні. Це були надзвичайно красиві гроші, високий рівень їхнього дизайну визнала вся Європа.

Українська влада планувала ввести й гривневі монети: золоту – 20 грн із портретом Тараса Шевченка і срібну – 1 грн, та цим намірам не судилося здійснитись: із загибеллю УНР гривня взагалі зникла з історичної авансцени на довгі 76 років.

Запровадження сучасної **гривні** стало можливим лише після проголошення незалежності України. Грошова реформа, проведена у **вересні 1996 року**, зробила реальністю обіг нашої національної валюти.

Одна гривня

5 гривень

10 гривень

Думаю, немає потреби характеризувати сучасні гривні, бо вони постійно приходять у твій дім із зарплатою батьків та пенсією бабусь і дідусів. Скажу лише, що останніми роками випущено гривні номіналами 500 і навіть 1000! А ще відбувся перехід до карбування металевих 1, 2, 5, 10 гривень (мідно-нікелевий сплав – нейзильбер). Ювілейні й пам'ятні гривневі монети різних номіналів виготовляються із латуні, нейзильберу, срібла, золота чи біметалу (бі – два, отже – з двох металів: дорогоцінних чи недорогоцінних).

Як бачимо, наша гривня віддзеркалила три славні епохи української історії й нині є надійним фінансовим гарантом нашої незалежності, основою добробуту твоєї родини.

У народі ходить чимало висловів, ключовим словом яких є «гривня». Назвемо бодай декілька:

- Домашня гривня краще заїжджого карбованця.
- На гривні вчений.
- Противна, як старцеві гривня.
- Що шаг, то гривня.
- У коваля, що не стукнув, то гривня.
- Не попав, тільки гривеник пропав.

Хай же в сімейних бюджетах буде побільше зароблених чесною працею гривень! А ти, мій друже, вчись ощадливо витрачати гривню, а при нагоді – й заробляти.

ПРИГОДИ КОПІЙКИ

Чи знаєш ти, що звичайнісінька **копійка**, яка стала неодмінним супутником нашого життя, як і людина, має свою біографію? Помандруймо ж, мов за допомогою фантастичної машини часу, в глибочинь віків, до часів виникнення копійки та простежмо її непростий шлях.

У далекому **1534 р.** за правління Олени Глинської – матері Івана Грозного – в Московській державі було запроваджено загальнодержавну грошову систему, базовою одиницею якої стала саме срібна копійка (1/100 рубля). А йменням новонароджена завдячувала зображенню вершника зі списом (рос. – «всадник с копьем»). Тому в народі цю монету й охрестили «копійною» денгою або коротко – копійкою. А ще її називали «новгородкою», бо раніше така монета була обіговою у Великому Новгороді.

Перші **копійки** мали неправильну овалоподібну форму з нерівними краями, були не більшими за гарбузову насінину й не товщими від паперового аркуша. Виготовляли їх зі срібного дроту, який рубали на крихітні шматочки, потім розплющували й ставили тавро спеціальним штемпелем. Перші

Копійка XVI ст.

копійки важили 0,68 г., а на початку XVIII ст. їхня вага зменшилася до 0,25 г.

Утім, якби ти зі своєю копій-

чаною дещицею, виділеною батьками чи наколядованою на Різдвяних святках, потрапив у XVI ст., то відразу відчув би себе «крутим». За тодішніми цінами можна було придбати корову за... 67 коп., курку – за 1,5 коп., качку за 3 коп., 100 яєць – за 5 коп., а пуд меду (16 кг) коштував 41 коп. Проте й денна заробітна плата робітника становила лише 1 коп.

Мідна копійка середини XVII ст.

Московський цар Василь Шуйський на початку XVII ст. спробував запровадити золоту копійку, вдесятеро дорожчу від срібної, але в обіг вона так і не потрапила. Невдалим було й намагання царя Олексія Михайловича ввести в обіг копійки з міді; усе закінчилось вибухом народного гніву проти цієї реформи.

Лише за царя-реформатора Петра I в 1704 р. з'явилися нарешті мідні монети правильної круглої форми із написом «копійка» і датою карбування. Цікаво, що хоч це поняття вже близько 200 років було вже на вустах, жодна з допетровських монет ще не містила його у своїй легенді. Від 1718 р. перестали карбувати срібні дратові копійки.

Копійка 1704 року

Копійка сріблом

На деяких мідних монетах Російської імперії 40-х років XIX ст. можна було бачити такий напис: «1 копійка сріблом» чи «3 копійки сріблом». У такий спосіб царський уряд хотів повернути довіру народу до розмінної міді, ствердити її рівність зі срібними грошима.

Карбувалися не тільки мідні, але й круглі срібні копійки, а відмінність у їхній вазі була разючою. Скажімо, 5-копійкова мідна монета XVIII ст. була в 46 разів (!) важчою від монети такої ж вартості, але виготовленої зі срібла: остання важила всього 1 г.

5 срібних копійок

Яких тільки пригод не зазнала впродовж своєї майже п'ятивікової історії копійка! Виготовлялась вона з різного металу й навіть із паперу, набувала різноманітних зображень і написів, змінювала вагу й тип, карбувалася не лише в себе на батьківщині, але й на замовлення уряду в Англії, Бельгії і навіть Японії. А в полум'ї подій буремного 1917 р. вона взагалі зникла на довгі п'ять років, бо настав безмонетний період.

За радянською грошовою реформою 1922–1924 рр. в обіг поверталася мідна копійка. Але згодом влада врахувала те, що мідь є досить дорогим і дефіцитним матеріалом, а мідні монети з неї буквально обтяжували кишені населення, бо гаманець з грішми від 1 до 5 копійок на суму 1 рубль важив аж

Радянська копійка

328 г. Тому копійкові монети почали виготовляти з дешевих і легких сплавів – бронзи й нікелю. А коли народилася незалежна Україна, нам довелося пережити черговий, знову завдовжки у п'ять років, безмонетний період. Готуючи грошову реформу, після гарячих суперечок щодо того, якій бути розмінній монеті: шагом, куною, резаною чи сотим, фінансисти вирішили зупинитись на вже звичній **копійці**. Тому нині копійка вірою й правдою служать народові України.

А про те, що копійка дуже популярна в народі, засвідчує безліч усіляких мудрих народних висловів. Наведемо лише декілька, на наш погляд, найбільш характерних:

- Без копійки рубля нема.
- Іноді й копійка купую золота повернеться.
- Копійка камінь довбе.
- Нажита мозолями копійка переважає лихого карбованця.
- Удар його по пальцях, і то копійка не випаде.
- У кого гривня плаче, а в мене й копійка скаче.
- Хто не береже копійки, той сам не вартий карбованця.
- Копійка до копійки – проживе й сімейка.
- Ламаної копійки не вартий.
- Трудяща копійка годує довіку.

Копійка СРСР 1961 р.

Українська копійка

ДВІ ПОЯВИ УКРАЇНСЬКОГО КАРБОВАНЦЯ

Зазвичай **карбованець** розглядався як українська назва російського рубля. У цьому є певна частка істини, адже й походження цього терміну пов'язане з цією грошовою одиницею. Рублі, які остаточно утвердилися на українському грошовому ринку наприкінці XVIII ст. (окрім західних земель, що належали Австрійській імперії), випускалися тоді зі скісними насічками на ребрі монет. Українське населення назвало ці насічки «карбами», звідси, на думку вчених, і походить термін **«карбованець»**.

Проте, як суто українська грошова одиниця, **карбованець** народився вже значно пізніше, в роки Української революції 1917–1921 рр. На руїнах Російської імперії постала незалежна Українська

100 карбованців

Народна Республіка і, згідно із законом Центральної Ради від 19 грудня 1917 р., її основною грошовою одиницею став **карбованець**, що поділявся на 200 **шагів** (шаг – дрібна напівкопійкова монета).

Першою ластівкою української національної валюти став паперовий грошовий знак номіналом 100 карбованців, а випущено його було 5 січня 1918 р. У народі цю купюру пестливо називали «горпинкою» (за специфічний орнамент) чи «кульженкою» (за прізвиськом власника друкарні, де проводився друк карбованців).

З появою української гривні навесні 1918 р. обидві одиниці на рівних правах співіснували на національному грошовому ринку, при цьому встановлювалось співвідношення: 1 крб. дорівнював 2 грн. В обігу були номінали 10, 25, 50, 100, 250 і 1000 карбованців. Усі вони відзначалися дуже високим художнім рівнем, який визнала мало чи не вся Європа. Ще б пак, ескізи українських грошей готували такі імениті художники, як **Георгій Нарбут**, **Григорій Золотов**, **Василь Кричевський** та ін. До речі, карбованці випускались спочатку в Києві, а пізніше – в Тернополі, Станіславі (тепер Івано-Франківськ) та Кам'янці-Подільському.

Після поразки Української революції та встановлення радянської влади в 1921 р. українські карбованці повсюдно було вилучено з обігу. Настала ера радянського «карбованця», який нічого спільного з національною валютою, зрозуміло, не мав.

Мільйон купоно-карбованців

Друга поява українського **карбованця** як національної валюти належить уже до початкового періоду історії сучасної незалежної України. Від **1992 р.** роль тимчасової національної валюти нашої держави виконували **купоно-карбованці**. Саме ці новітні карбованці прийняли на себе нещадні удари ринкової стихії, вірою й правдою прослужили 4,5 року, які були справді драматичними й розчистили шлях для запровадження у вересні 1996 р. твердої національної валюти – української гривні. Купоно-карбованці випускались номіналами 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10000, 20000, 50000, 100000, 200000, 500000 та навіть 1000000 (!). Їхня купівельна спроможність була невисокою. Твої батьки пам'ятають ті часи, коли всі раптом стали «мільйонерами», одержуючи зарплатню величезними сумами грошей, за які однак можна було купити хіба що дещицю.

У **1995 р.** сталася подія, що ознаменувала собою кінець безмонетного періоду в сучасній Україні. В обіг було випущено ювілейну мідно-нікелеву

200 тисяч крб

монету номіналом 200 тис. крб, присвячену 50-річчю перемоги над нацистською Німеччиною. Це започаткувало цілу монетну серію з нагоди різних подій та їхніх героїв. Карбованцева монетна епопея завершилася у вересні **1996 р.**, коли карбованець поступився своїм місцем гривні.

Карбованець залишив у народній пам'яті незабутній слід і про це засвідчують крилаті вислови. Наприклад:

- *Бити карбованцем.*
- *Домашня гривня краща заїжджого карбованця.*
- *Кинути карбованці на вітер.*
- *Краще карбованець вдома, ніж тисяча в банку.*

ВІД ДАВНЬОЇ ПОЛТИНИ ДО УКРАЇНСЬКИХ 50-ТИ КОПІЙОК

Полтина (так спочатку називали полтинник) – ровесниця рубля, а народилася вона в далекому XIV ст. Власне, полтина виникла в результаті розрубання навпіл срібного зливка рублевої вартості, тому її можна вважати донькою рубля. У двох наступних століттях полтина виступала лише як лічильне поняття, що означало 100 денег або піврубля.

У XVI–XVII ст. ця одиниця поширилась і на лівобережні українські землі, частина яких входила тоді до складу Московської держави. За московського царя Олексія Михайловича понад 350 років тому в обігу деякий час перебувала уже не уявна, а реальна **полтина**. Це була кругла мідна монета діаметром 45 мм, що важила 16–20 г. На ній зображувався цар верхи на коні та герб Московської держави – двоголовий орел. Це була, по суті, неповноцінна монета, адже при номіналі 50 коп. вона фактично відповідала лише 32 коп. З розрубаних на чотири частини рублів-талярів (таляр – західноєвропейська монета) створювались напівполтини (25 коп.). Коли стало ясно, що грошова реформа провалилась, полтини були вилучені з обігу.

Полтина 1654 р.

Полтина поч. XVIII ст.

У ті часи полтина була чималеньким статком, робітники заробляли її багатоденною каторжною працею, а селяни про таку суму й мріяти не могли. У XVII ст. за полтину можна було купити 50 курок або телицю, 30 кг риби, чи пару чобіт, або 5 сорочок.

Полтина, як монета, безповоротно утвердилась на грошовому ринку за царя Петра I. Своєю появою 1699 р. вже в срібній удяганці вона започаткувала найглибшу в історії Московії монетну реформу. Відтоді **полтина** разом зі своєю молодшою сестрою **напівполтиною** (25 коп) міцно зайняла поважне місце на грошовому ринку. До речі, на українських

50 копійок 1898 р.

50 копійок 1921 р.

землях цю монету називали **копою**, а володіння нею було своєрідним мірилом достатку.

Наприкінці XIX ст. на цій монеті замість словесного з'явився цифровий вираз її номіналу: **50 копійок**. У роки Першої світової війни карбування срібних 50-копійкових монет було припинено.

Уже за радянських часів в **1921 р.** Петроградський монетний двір випустив срібні монети такого ж номіналу, але в обіг вони не потрапили. У результаті реформи **1922–1924 рр.** масовими тиражами було випущено високопробні срібні монети, що містили напис **«Полтинник»**. На них зображувався герб СРСР і робітник з молотом. Цікаво, що на замов-

Один полтинник 1924 р.

лення радянського уряду частину полтинників було відкарбовано в Англії, на Лондонському та Бірмінгемському монетних дворах. А як же розрізнити близнят-полтинників за радянським та англійським походженням? Уважно розглянь гурт (бокову поверхню) полтинника і, якщо знайдеш там аббревіатуру ТР, не сумнівайся: то за місцем народження англієць. Адже це початкові літери імені й прізвища начальника Лондонської монетарні **Томаса Роса**. А якщо ж зустрінеш позначку ПЛ (**Петро Латишев**) – то висновок незаперечний: ця монета відкарбована в Радянському Союзі на Ленінградському монетному дворі.

Вік радянського полтинника виявився недовгим: уже після 1927 р. їх більше не карбували й поступово вилучили з обігу. Впродовж 30 років такого номіналу в радянському грошовому обігу взагалі не було.

Лише в **1961 р.**, коли проводилася чергова радянська реформа, знову з'явилися **50-копійкові монети**. Цього разу вони вже мали нікелінове тіло. У 1967 р. побачила світ чи не єдина в історії радянського обігу ювілейна монета в 50 коп., присвячена 50-річчю радянської влади.

50 копійок 1961 р.

50 копійок 1967 р.

Багатовікові традиції монетного обігу були враховані під час проведення грошової реформи 1996 р. в незалежній Україні. В обіг повернулися 50- та 25-копійковий номінали. Ці монети виготовляють із латунного сплаву. Утім нещодавно 25 копійок з обігу вилучили, схоже, назавжди.

50 копійок 1996 р.

Отакою довгою й насиченою цікавими подіями була історія **полтини – полтинника – копи – 50 коп.** Історія, котра має продовження і в нашому фінансовому сьогоденні. А ось деякі народні афоризми про цю монету:

- Алтинного злодія вішають, а полтинного шанують.
- З алтином* під полтину, або за личко ремішок.
- Полтиною ворота закриває.
- Не шкодуй алтина, віддаси й полтину.
- Ну, гуляй на полтину!

* Алтин (у перекладі з тюрських мов – золото) – монета, що відповідала трьом копійкам.

РУБЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Колись твої дідусі, які проживали в державі, що називалася СРСР, користувалися **рублем**. Коли ж виникла ця грошова одиниця і якою була її історія? Відповідь на ці запитання дає нумізматична наука.

Рубль аж на два століття молодший від української гривні. Першу згадку про нього знаходимо в одній із берестяних грамот стародавнього Новгород Великого, датованій XIII століттям. Рубль тоді ще не був монетою: він мав вигляд срібного бруска й важив близько 200 г. Учені гадають, що перші рублі з'явилися як результат розрубання зливків срібла на частини (від слова «рубати» й походить назва «рубль»). Із середини XV ст. рублеві зливки зникають, і рубль надовго залишався лише лічильним

Рубль XVст.

поняттям: усі знали, що він містить 100 копійок.

Утім, московський цар Олексій Ми-

хайлович у середині XVII ст. спробував випустити реальний **рубль** у вигляді великої круглої срібної монети, перекарбованої із західноєвропейського талюра. На ньому зображувався герб Московії й цар верхи на коні. Проте ця справа зачухла в зародку: відомо лише 50 примірників цієї монети.

Лише за Петра I, з 1704 р. **рубль** міцно вкоренився як провідна одиниця грошової системи. Спочатку він важив 28 г, а через 60 років «схуд» на 10 г. Це була

Рубль 1654 р.

досить красива монета, яка за своїм дизайном нічим не поступалась найкращим західноєвропейським зразкам.

Російські рублі містять справжню портретну галерею царів XVIII – поч. XX ст.: Петра I, Катерини I і II, Анни Іоанівни, Єлизавети I, Олександра III, Миколи I і II і навіть імператора-немовляти Івана Антоновича. Цікаво, що ще Павло I наприкінці XVIII ст. заборонив карбувати свій портрет на монетах, бо був кирпатим, і його зображення в профіль

Рубль 1704 р.

Рубль часів Павла I

виходило взагалі без носа. Відтоді майже на століття портрети царів зникли з російських рублів.

Яких тільки мундирів не одягав рубль поряд зі своїм традиційно срібним! Бував він і паперовим, і золотим, і навіть платиновим (у 1828–1845 рр.). А чи чули ви щось про мідні рублі? Вони карбувалися у XVIII ст. спочатку у вигляді мідних плит за Петра I (вага – 1 кг 600 г!), а пізніше набули циліндричної форми (вага – понад 1 кг). Щоправда, випущено їх було небагато.

А так званих «костянтинівських» рублів (1825 р., відкарбованих з нагоди очікуваної коронації Костян-

Мідний рубль 1726 р.

Костянтинівський рубль

тина в Російській імперії) відомо лише 8 примірників.

Від 1921 р. рубль став радянським. Проте випущені тоді срібні рублі Радянської Росії в обігу не були.

Обігові рублі СРСР з такими ж ваговими і якісними характеристиками, як і царські, з'явилися в 1924 р., вони були в обігу до 1927 р. Відтоді рублеві монети зникли на довгі 34 роки, їх повернула в обіг грошова реформа 1961 р.; ці рублі карбували з нікелевого сплаву.

З 1965 р. в СРСР почали випускати ювілейні й пам'ятні рублі з мельхіору, срібла, золота, паладію, платини. Тільки в 1990–1991 рр., перед розпадом

Радянський рубль 1921 р.

Рубль СРСР 1924 р.

Рубль СРСР 1961 р.

Радянського Союзу, було відкарбовано аж 56 найменувань цих особливих рублів.

За традицією наших бесід, звернімося до окремих народних фразеологізмів, ключовим словом яких є **рубль**.

- Без рубля – без розуму.
- Копійка рубль стереже.
- Кравець на гріш украде, а на рубль браку зробить.
- Куліш – не каша, п'ять рублів не гроші.
- На алтин товару, а на рубль розтруски.
- Не май сто рублів, а май сто друзів.
- Один руб – один ум, два рублі – два уми, скільки рублів – стільки гріхів.
- Подивиться – рублем обдарує.
- Руб рубля кличе.

ВІД ДЕНГИ ДО ПІВКОПІЙКИ

Загальновідомо, що гроші в перекладі російською – це «дѣньги». Якщо ти, юний друже, хочеш випросити якусь копійчину в мами чи тата, то частенько вживаєш вислів: «Дай мені денежку». У всіх цих однокорінних не лише за будовою, а й за походженням слів – єдина прабабуся, вік котрої становить уже понад 6 століть. Це – **денга**, старовинна монета. За яких же обставин вона народилася і яким було її життя-буття впродовж такого довгого відтинку історичного часу?

Денга набагато старіша копійки, і з'явилася вона наприкінці **XIV ст.**, а досі в обігу перебували чужинські монети. Русь тоді стогнала під монголо-татарським ігом, і саме татарські монети під назвою таньга (тенге) заповнили місцевий ринок. Тому перші, вже власне місцеві монети, дістали назву «денга», що було трансформованим варіантом татарського «тенге».

Денга означає «дзвінкий», і згодом поряд із московським з'явився й її новгородський тип. Денга-

Таньга

московка несла на собі зображення вершника з шаблею («шабляниця»), а удвічі важча від неї – новгородка – звалась «копійною денгою» і в 1535 р. стала загальнодержавною грошовою одиницею. Отже, маємо всі підстави сказати, що денга – то «мама» копійки. Втім, за

Денга XV ст.

денгою (1/2 копійки) відтоді закріпилася роль служниці провідної монети. Але, незважаючи на ці зміни, народ продовжував вести рахунок на «денгу», вперто називаючи копійку «двома денгами». У XVI ст. денга поширилася й на

північно-східних українських теренах.

Денга була крихітною срібною монеткою, яку карбували на розплющених шматочках срібного дроту, а її вага була всього-на-всього 0,2 г. За царя Василя Шуйського (поч. XVII ст.) спробували ввести в обіг золоту денгу, яка була вдсятеро дорожча від срібної, проте вік її виявився закоротким.

Хоча зовнішній вигляд денги був дуже вже непереконаливий, проте зараховувати її до занадто дрібної монети було б безпідставним. Адже за 1 денгу в XVII ст. можна було придбати кілограм житнього борошна або десяток яєць, а за 2 денги – курку. Врахуймо, що денна «кормова» зарплата теслі чи пічника становила 6 денег.

За Петра I денга «потовстішала», набравши в 1700 р. правильної круглої форми. Змінилась і її «вдяганка»: вона стала мідною. А важила тогочасна денга всього 7 г.

Уже наприкінці XVIII століття в назві цього номіналу з'явився м'який знак – **«деньга»**. Уперше монету із саме

10 денег

Денга 1731 р.

1/2 копійки

таким позначенням вартості було відкарбовано за царя Павла I.

У 40-х роках XIX ст. деньга перетворилася на карбовану із тієї ж міді **«1/2 копійки сріблом»**, а від 1849 р. до 1867 р. її вже величали **«денежкою»**. Опісля, аж до 1917 р., ця грошова одиниця мала назву **«1/2 копійки»**. Вказана мідна монета була діаметром 1,5 см і важила 1,5 г. До речі, в Україні напівкопійкову монету називали **«шагом»**.

Уже за більшовицької влади в СРСР, від 1925 р. до 1928 р., у своїй легенді такі монети містили напис **«нівкопійки»**. Надалі від такого номіналу взагалі відмовилися.

Щоправда, був намір у 1961 р. повернути в обіг напівкопійкову монету, проте цього не сталося. Так закінчилась історія денги (вона ж деньга, вона ж – денежка, вона ж – 1/2 копійки, вона ж – півкопійки).

Денежка

Півкопійки

Отже, юний друже, хоча деньга-денежка – то вже справа давно минулих днів, її роль в нашій фінансовій історії досить поважна, тому вона варта пам'яті.

Формована віками народна мудрість увібрала в себе й чимало висловів, пов'язаних із деньгою-денежкою.

- Денежка рубль береже.
- Деньга на деньгу набігає.
- Деньга деньгу наживає.
- Деньга пона купить і Бога обманить.
- Зайва деньга не продере кишені.
- Найкращий товариш у дорозі – деньга за поясом.
- Продав на деньгу, а проїв на алтин.
- Хто скупо живе, той деньгу береже.

ТАЛЯР – УКРАЇНСКА МОНЕТА?

А до чого тут *таляр*? Хіба він має хоч якийсь відношення до України? Так, мій юний друже, у тебе є підстави для такого сумніву, бо загальновідомо, що таляр – типова західноєвропейська монета. Але ж наші попередні бесіди з нумізматики засвідчили, що Україну таки по праву називають скарбницею монет майже всього світу. Знайшлося місце в українській монетній історії й таляру.

Один таляр 1526 р.

Талари з'явилися близько **1518 р.** в місті Йоахімсталь (Чехія), саме з другою частиною назви міста (*таль*) і пов'язане походження цього терміну. То були досить великі срібні монети з прекрасним дизайном і легендами (написами) латиною. Згодом ця надзвичайно популярна монета утвердилася мало не в усіх країнах Західної Європи.

Докотилась талярна хвиля й до Московської держави. Там, узявши першу частину найменування

їхньої історичної батьківщини, ці монети називали «єфимками» й спочатку використовували як монетну сировину. За царя Олексія Михайловича на західноєвропейські таляри для надання їм обігової законності ставили спеціальні надкарбування (одне у вигляді штемпеля копійки з традиційним вершником, а інше – з позначенням дати: 1655). Такі монети (їх відомо близько 1 млн шт.) називали **«єфимками з ознакою»**.

Єфимок з «ознакою»

В Україні перші відомі знахідки таляра датуються останнім десятиріччям XVI ст. На теренах Речі Посполитої, до складу якої входила тоді більша частина українських земель, західноєвропейські та

Таляр XVI ст.

місцеві таляри постійно були в обігу. Регулярний же випуск цієї монети, яку в Україні часто називали «золотим», запровадив у другій пол. XVI ст. польський король Стефан Баторій.

Зрозуміло, таляр був занадто дорогою і малодоступною монетою для простого українця. Зате в гаманцях козацької старшини та української шляхти ці монети водилися, і в немалій кількості. Відомий і так званий «український таляр», але він був лише лічильним поняттям (90 грошів).

Про таляри є чимало згадок в історичних документах, а також на сторінках козацьких літописів Самовидця та Величка. Багато цих монет осіло і в українських скарбах. Зокрема, виявлено досить потужний монетний скарб біля села Пекарі на Черкащині.

Левковий талер

Яких тільки там монет не знайдено! Але все-таки переважають таляри і до того ж різного походження: з Голландії, Німеччини, Польщі. Серед монет цього скарбу – і московські «єфимки з ознакою».

У **XVII–XVIII ст.** таляри були настільки поширеними на українському ринку, що це дало підставу вченим назвати ту добу «золотим віком талярної монети в Україні». До речі, й запроваджені Петром I рублі в Україні ще довго називали талярами, бо ці дві монети й справді були начебто близнятами-братями.

Талар Марії-Терезії

Найдовше талар затримався в західно-українських землях, які прибрала до рук Австрійська імперія. Найбільш відомим був **«талар Марії-Терезії»**, датований роком смерті імператриці – 1780. Ця монета була настільки вдалою, що вона надовго пережила свою історич-

ну епоху й сягнула далеко за межі Австрії. Без будь-яких змін цей талар карбували у XIX і XX ст. у Відні, Парижі, Лондоні, Брюсселі і навіть у Бомбеї, Омані, Аддіс-Абебі, Ємені. До речі, в Ємені талар Марії-Терезії карбували аж до **1965 р.**

Оцим єменським карбуванням і була перегорнута остання сторінка «таларної» історії. А чи є хоч якісь наступники в цієї справді королівської монети, котра панувала близько чотирьох століть і залишила такий поважний слід в історії України? Виявляється, є. У видозміненій мовній формі талар продовжує жити насамперед у американському доларі (відчуваєш співзвучність: «талар» – «долар»?). Позаяк в народному середовищі ця монета була не такою вживаною, як інші, то й фразеологізмів, пов'язаних з таларом, – мізерія. Для прикладу наведу хіба що один: «Гуку-пуку за талар, а чоботи за шостак».

Є ГРІШ, ТО БУДЕ Й ЖИТО

Кажуть, що не в грошах щастя. Це так, але й без них, погодьмося, дуже таки сутужно, адже саме вони залишаються чи не найголовнішим підґрунтям нашого матеріального благополуччя. А чи відомо тобі, мій юний друже, що корінь поняття «гроші» становить цілком реальна монета, котра мандрувала українськими фінансовими теренами не одне століття й була дуже популярною в народі? Отож, мова піде про гріш.

Слово **«гріш»** походить від латинського «grossus» (гроссус) – «великий»: так в період середньовіччя називали срібні монети вартістю кілька денаріїв. На українських землях ці монети з'явилися вже в середині **XIV ст.**, і це означало завершення безмонетного періоду. Це були так звані **«празькі гроші»**, прибульці з Чехії – високопробні монети правильної круглої форми. Прибульці з Чехії карбувалися із чистого срібла і мали вагу 3,7 г. На празьких грошах подавалося зображення лева на задніх лапах (чеський герб), а також корони. Про їхнє значне поширення на теренах України переконливо свідчать

Празький гріш

численні скарби (майже кожний другий із українських скарбів XIV – XV ст. містить празькі гроші) та досить часті згадки про них у тогочасних документах.

Близько 550 років тому з'явилися і власне українські монети, карбовані на Львівському монетному дворі від імені польського короля (Галицька Русь була тоді автономною частиною Польщі). Тут випускались переважно, срібні **напівгроші** (1/2 гроша) високої проби, вони називались «руськими» і важили 1–1,5 г. Щоправда, за Владислава Ягайла (кінець XIV – початок XV ст.) вміст срібла у львівських монетах значно знизився. Випуск їх був припинений із закриттям Львівської монетарні близько 1415 р.

Після входження Наддніпрянської України до складу Великого князівства Литовського (60-і роки XIV ст.) тут запанували литовські напівгроші. Мандрували українськими торговими шляхами також пруські й сілезькі монети, що мали номінал **«гріш»**.

Утворення у 1569 р. Речі Посполитої призвело до масового припливу в Україну польських грошів. З другої половини XVI ст., поряд з монетами в один гріш, загальноновживаними, особливо серед простого люду, стали так звані **півтораки** (1,5 гроша), **трояки** (3 гроші), **чвораки** (4 гроша), **шостаки** (6 грошів).

Львівський напівгріш

Півторак

нок більш ніж на два століття.

А за Петра I у Московії, до складу якої входила більша частина українських земель, розпочали карбування цього разу вже мідної монети номіналом в **«гріш»**, він відповідав 2 копійкам. Тому в українському народному середовищі грошем спочатку називали двокопійкову монету, а пізніше, в XIX ст. – напівкопійкову, деньгу, адже вона за вартістю якраз і дорівнювала польському грошу. В уже агонізуючій Речі Посполитій у XVIII ст. карбували срібні й мідні **грошовики** і **напівгрошовики**, вони ще «ходили» деякий час на території Правобережної й Західної України, аж поки ці землі не увійшли до складу Російської та Австрійської імперій.

Уже в новітній час «грошові» монети перебували в обігу на галицьких та західноволинських землях, які від 1921 до 1939 р. входили до складу Польської держави. На західноукраїнському ринку вживаними були бронзові

В обігу деякий час залишалися і **напівгрошовики**. Ці тонкі монети із порівняно невеликим вмістом срібла заповнили український ри-

2 гроша,
Річ Посполита

Гріш 1932 р.

монети номіналом 1, 2, 5 грошів і нікелеві – 10, 20, 50 грошів.

Відтоді гріш більше не з'являвся в Україні окрім, звичайно, музейних експозицій і приватних нумізматичних колекцій. Гріш продовжує вірою й правдою служити нашим сусідам: і в сьогоденній Польщі він залишається розмінною монетою.

За традицією подаю добірку народних висловів про гріш.

- *Бариша – ні гроша, аби слово хороше.*
- *Без гроша – слава нехороша.*
- *Було б у засіці жито, буде в кишені й гріш.*
- *Гріш копи стереже.*
- *Гріш круглий – розкотиться.*
- *Гріш у скруті дорожчий таляра.*
- *Гріш ціна в базарний день.*
- *Грошей ні гроша, зате слава хороша.*
- *Дай грош, то будеш хорош.*
- *Де не дав гроша, там не пхай носа.*
- *Є воша, то діждемося й гроша.*
- *Є жито, то буде й гріш.*
- *Є гріш, то буде й жито.*
- *Жінка хороша – згуба для гроша.*
- *За свій грош всюди хорош.*
- *Кравець на гріш украде, а на рубль браку зробить.*
- *На тобі гріш, купи рака, звари юшку та з'їж, а рака продай, та мені гріш віддай.*
- *Не було й гроша, а тут алтин.*
- *Скупому душа дешевша гроша.*
- *У бідного й два гроші купя хороша.*
- *У людей гріш скаче, а у нас і рубль плаче.*
- *Хто за гріш не стоїть, той сам гроша не вартий.*
- *Як на гріш маку.*

ЗОЛОТІ МОНЕТИ

Золото... Воно в людей злилося з поняттями гроші й багатство. Про золото та пригоди навколо нього розказано безліч легенд, написано багато книг. Цей благородний, дуже дорогоцінний метал поряд із добром приніс людям незліченну кількість бід і випробувань. Золото розсварювало людей, робило їх жадібними й жорстокими, породжувало криваві конфлікти й війни, провокувало жахливі злочини, змушувало людей пускатися в далекі й небезпечні подорожі в надії його знайти. Загалом, за всю історію людства із природних надр видобуто щонайменше 150 тис. т золота, а за приблизними підрахунками на сьогодні на нашій планеті залягає ще близько 130 тис. т цього «сонячного» металу.

Та ми поговоримо не про саме золото, бо тема ця невичерпна. Мова піде про **золоті монети**, що карбувалися в різні часи. Ти вже знаєш, юний друже, що першим виробником і власником золотих монет вагою 10,8 г став лідійський цар **Крез**. Саме звідти й вислів: «Багатий, мов Крез!». До речі, ці монети

Статер Креза

звалися **крезеїдами** (або статер Креза) й на них зображено бика і лева.

Дві з половиною тисячі років тому на Сході існувала могутня Перська держава, яка наводила жах на всі довколишні народи. Її правитель, грізний цар **Дарій I** також карбував золоті монети. Не довго він думав і щодо їхньої назви, присвоївши монетам вагою 8,4 г щирого золота своє ім'я: **даріки**.

Монети в золотій вдяганці «ходили» і в стародавній Греції. Це були **статери** вагою близько 9 г. У період правління македонського царя **Філіпа II** (батька Олександра Македонського) були випущені золоті монети, названі іменем царя: **філіпії**. Особливо багато золотих монет знаходилися в обігу за його сина, великого завойовника Олександра Великого.

А в Римській державі найбільш ранні золоті монети з'явилися 2400 р. тому, але випускалися вони нерегулярно. Масовими тиражами монети під назвою **ауреус** карбувалися за **Юлія Цезаря** й особливо за **Октавіана Августа** та його наступників. Уже за імператора **Костянтина I** золота монета

Монета Філіпа

Ауреус

прибрала назву **солід**. Третинки цих грошей називалися **трієнсами**.

Відомі й візантійські золоті монети вагою 4,55 г, які також звалися солідами. На їхньому лицевому боці подавалося портретне зображення імператора, а на зворотному – ангела з імператорськими регаліями.

Ти вже знаєш, що золоті монети спробував карбувати й київоруський князь **Володимир Святославович**. На **златниках** зображений князь, а з другого боку монети – Ісус Христос, також подано

Візантійський солід

Златник Володимира Великого

напис: «Владимир, а се его злато». Однак цих монет було випущено мізерну кількість.

Від XV ст. учасниками грошового обігу в Україні стали золоті **гульдени (флорини)**, переважно угорського виробництва. Їх у народному середовищі називали «червоними». Набагато рідшими

були італійські золоті дукати та турецькі **алтуни**. Через два століття монетний обіг польсько-литовської держави, а в її складі й українських земель заповнили нідерландські, німецькі, венеціанські та угорські золоті **дукати**.

У Московії золоті монети випускалися для нагородження, при цьому їх пришивали на шапку чи рукав. Спробу карбувати золоті копійки та денги для обігу зробив цар Василь Шуйський, однак він недовго перебував на престолі.

Гульден

Подвійний червінець

За Петра I було відкарбовано золотий червінець вагою 6,88 г та **подвійний червінець**. На цих монетах можна бачити погрудний портрет царя та герб Московії.

Під час правління Єлизовети II випускалися золоті монети номіналами 10 і 5 рублів. За титулом правительки їх назвали

імперіалами (10 рублів) і **напівімперіаломи** (5 р.). Десятирублівка виявилася найважчою російською монетою: її маса становила 16,57 г.

Наприкінці XIX ст. в основу грошової системи було покладено золотий рубль. Випускалися й золоті імперіал та напівімперіал із портретним зображенням царя та гербом. У 1902 р. випускалася золота монета з незвичайним подвійним номіналом: 37 рублів 50 копійок / 100 франків (франк – це французький номінал).

А в сусідній Австро-Угорщині, до складу якої потрапили й західноукраїнські землі, від 1892 р.

10 рублів

20 крон

карбувалися золоті монети номіналами 20 **крон** (6, 1 г золота) й 10 **крон** (понад 3 г золота). Звісно, вони були в гаманцях лише заможних людей.

Під час Української революції **1917–1921 рр.** керівники молодої української держави запланували карбування золотих монет номіналом 20 **гривень**. На цих монетах мали зображуватися малий герб – тризуб та геніальний поет Т. Г. Шевченко. Однак ці наміри так і не були втілені в життя, адже історія відвела тогочасній незалежній державі занадто мало часу.

А в **1922 р.** була відкарбована радянська золота монета – **червінець**. На ній було вміщено зображення

Червінець

Олімпійська золота монета

державного герба та селянина-сіяча. Цих монет було випущено небагато, а через два роки цю справу взагалі припинили.

Випуск золотих монет було відновлено уже в 1980 р., коли відкарбували серію «олімпійських» монет. Проте в обігу вони участі не брали й розглядалися як пам'ятні монети колекційного призначення.

Багато ювілейних і пам'ятних монет із золота було відкарбовано в незалежній Україні. Назвемо бодай декілька: «Т. Г. Шевченко» (1997 р., 200 гривень, перша золота монета незалежної України), «Оранта» (1997; 250, 125, 50 грн), «2000-ліття Різдва

200 гривень

Христового» (1999; 2000, 50 грн), «Саламандра» (2003, 2 грн) та ін. На загал побачило світ 45 видів золотих монет України. Останніми роками з'явилася й практика карбувати пам'ятні й ювілейні монети монети із двох металів: золота й срібла.

Золотий пісок

А чи є в Україні власні *родовища золота*? Безперечно є, бо маємо щастя жити в країні, надра якої багаті й на цей благородний метал. Вчені твердять, що в українських землях залягає близько 3 тис. тонн золота! Найвідомішими золоторудними родовищами є Мужіївське та Сауляк у Закарпатті, Сергіївське й Балка Золота на Дніпропетровщині, Клинецьське на Кіровоградщині й Бобриківське на Луганщині. Однак на жодному з них видобування золота поки не проводиться, бо це справа надзвичайно важка й дорогавартісна.

«Золота» тема дуже популярна у влучних висловах, наприклад:

- Багнюка може налипнути на золоте кільце, та золотом від цього сама не стане.
- Гроші – це свобода, що викувана із золота.
- Дай золото ворогу, й він повернеться, щоб узяти ще.

- Є універсальний засіб, здатний відкрити майже будь-які двері: кругле, жовте, блищить металом: золото.
- Золота не буває занадто багато.
- Золотий молоток і залізні двері відчиняє.
- Золотими кулями завжди потрапляють у ціль.
- Золото – славний слуга, проте наймерзенніший пан.
- Золото вбило більше душ, аніж залізо тіл.
- Золото мовчить, а багато творить.
- Золото цінується, коли його немає.
- Коли золото наверх спливе, тоді правда на дно поринає.
- Любові золотом не купиш.
- Людина перевіряє пробу золота, а золото – пробу людини.
- Мовчання – золото, яке ніколи не падає в ціні.
- Мудрість дорожча золота.
- На дні терпіння осідає золото.
- Не все золото, що блищить.
- Не радий хворий і золотому ліжку.
- Осел ослом залишається, навіть якщо він нав'ючений золотом.
- Там, де панує любов, золото втрачає ціну.
- Ти чув про золоте правило? У кого золото, той правила й установлює.
- Якщо мова була зроблена зі срібла, то мовчання із золота.

ЯК МОНЕТИ НАРОДЖУЮТЬСЯ?

Монетні штемпелі

Як і всі витвори людської цивілізації, монети мають свою власну історію техніки їхнього виготовлення. Монетні первістки, які з'явилися понад 26 століть тому в малоазійській державі **Лідії** та

на грецькому острові **Егіна**, мали овальну чи близьку до кулеподібної форму, а карбували їх досить примітивним способом. Нагрітий зливоч металу визначеної ваги клали на ковадло, притискували металевими прутами і згори били молотом. При цьому один бік монети був гладеньким, а інший мав заглибини. Такі монети були товстими, мали нерівні краї.

Згодом у процес народження монет було внесено зміни: почали застосовувати штемпелі великої ваги, в ковадлі з'явилися заглибини із певними зображеннями. У результаті з одного боку монети виходило випукле зображення, а з іншого – вдавлене. Одночасно з карбованими з'являються і монети, відлиті у спеціальних формах.

Вищого ступеня досконалості у виготовленні монет було досягнуто вже в часи розквіту античного світу. Упродовж багатьох століть широко застосовувались **сполучені штемпелі** у вигляді щипців, які

Штемпельні щипці

давали можливість карбувати відразу обидві сторони монети. Зображення на монетах, які набували дедалі правильнішої форми, виходили чіткими і рельєфними. Поряд із благородними металами для виробництва монет почали використовувати мідь і бронзу.

Згодом монети почали карбувати на вирубаних із листового металу кружалах, але все тими ж «щипцями» римського типу. Така техніка застосовувалась у Західній Європі, Київській та Галицькій Русі. Монетні гривні в Україні-Русі

Карбування монет вручну

виготовлялися шляхом їхнього відливання у спеціальних формах.

Наприкінці XIV ст. своєрідна техніка карбування монет виникає в Московії, й вона не змінювалася аж до петровських часів. Монетний метал (як правило, срібло) витягували в дріт і рубали на рівні відрізки потрібної ваги. Потім було плющення цих циліндриків, і в карбування йшли овальні пластинки неправильної лускоподібної форми завбільшки з гарбузове насіннячко. Зате такий спосіб забезпечував безвідходне виробництво й точну вагу монет.

Для монетного карбування у XVI – першій третині XVIII ст. застосовували так звані **«молотові снаряди»**, які діяли силою тягара. Тільки зрідка джерелом енергії для них служили вода і вітер, переважно ж використовувалася ручна праця.

У Московії за Петра I звернулись до європейської моди виготовлення монет на кружалах. Використовувались верстати нового типу, на яких відбувалось плющення смуг, вирубування заготовок, гуртування (оздоблення бокової поверхні монет) і, зрештою, карбування. У другій третині XVIII ст. монетарники одержали замість застарілих «молотових снарядів»

Дротові копійки

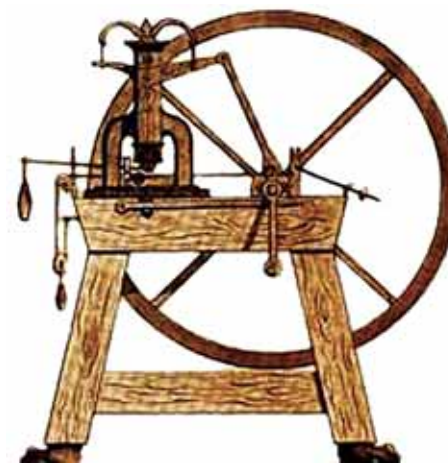
Молотовий снаряд

І. Неведомського в Росії не оцінили, зате його швидко підхопили за кордоном.

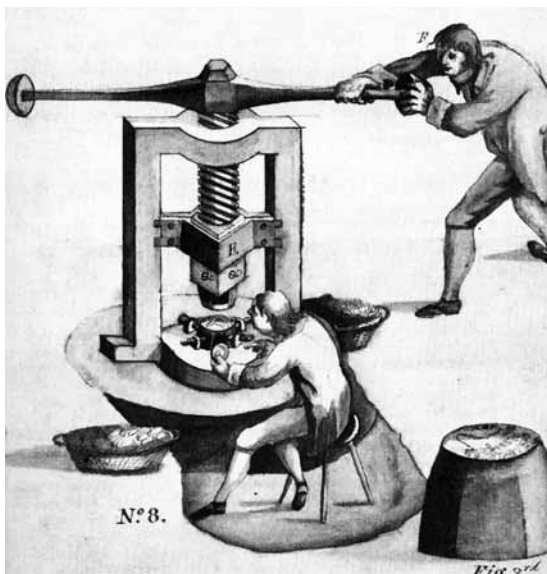
Незабаром нові преси цього винахідника працювали на десятках монетних дворів світу. Лише в 40-х рр. XIX ст. цю «новинку» було закуплено за кордоном, і вона з'явилась і на російських монетарнях.

більш досконалі **гвинтові преси («балансири»)**. Штемпельний натиск здійснювали багатопудовим воротом декілька дужих робітників.

Та справжню революцію у монетокарбуванні було здійснено у XIX ст. Механік Петербурзького монетного двору **Іван Неведомський** у **1811 р.** сконструював карбувальну машину – **кривошипний прес** із автоматичною подачею і прибиранням монетних кружал. Утім, винахід померлого у 1813 р.

*Верстат для карбування монет
І. Неведомського*

Монетний прес

Такі карбувальні машини з деякими вдосконаленнями використовувалися і в новітню добу.

Сучасний період вніс суттєві зміни в процес народження монет, зробив його більш швидким і якісним. Узяти хоча б нашу вітчизняну монетарню в Києві. Вона оснащена найсучаснішим обладнанням, завдяки чому людина лише програмує карбування монет, усе інше відбувається в автоматичному режимі. Візьми в руки, мій юний друже, будь-яку українську монету, і ти ще раз переконаєшся в її високій якості, бо народжена вона з великої любові.

Наші монети дійсно милують око, вони здатні задовольнити забаганки найповажніших монетних гурманів. Особливо велику художню цінність мають українські ювілейні й пам'ятні монети, їх прагнуть бачити у своїх колекціях нумізмати всього світу.

ДЕ МОНЕТИ НАРОДЖУЮТЬСЯ?

Своєрідними «пологовими будинками» для монет стали спеціальні установи – **монетні двори**, історія яких сягає в глибину віків. На думку вчених, одна з найдавніших монетарень виникла в Римі при храмі Юнони Монети ще в другій половині IV ст. до н. е.

Свій монетний двір мали й стародавні Афіни, на грецьких монетах почали позначати місце випуску монет. На монетах **Олександра Македонського** знаходимо вже більш точні дані про монетний двір, який дав їм життя.

На теренах нашої Батьківщини перші монетні двори з'явилися в античних містах-державах – Ольвії, Херсонесі та ін.

За киеворуської доби в столиці держави м. Київ також була збудована **монетарня**, де за князів **Володимира Святославича**, **Святополка Окаянного**

Залишки храму Юнони Монети

та **Ярослава Мудрого** наприкінці X – на початку XI ст. випускалися найдавніші руські монети – срібляники (а за Володимира – й златники). А сировиною для їхнього карбування були іноземні монети: арабські дирхеми, західноєвропейські денарії, драхми східних правителів Сасанідів візантійські монети тощо.

Залишки монетного двору Херсонес

Після так званого «безмонетного періоду», котрий тривав понад півтора століття, у 1353 р. монетокарбування відновилося в Червоній (Галицькій) Русі на **Львівській монетарні**. Її продукцією стали срібні напівгроші й мідні денарії. Цей монетний двір управлявся вірменськими монетарниками (у Львові тоді мешкала велика вірменська громада). До речі,

львівське монетокарбування виявилось на декілька десятиліть ранішим від литовського та московського. Випуск монет тут безперервно тривав понад 50 літ, проте на поч. XV ст. Львівський монетний двір за наказом польського короля було закрито.

За правління **Володимира Ольгердовича** (1362 – 1394 рр.) на короткий час відновилася робота **Київського монетного двору**. Тут карбувалися срібні монети, проте їхньої назви історичні джерела, на жаль, не зберегли.

У Московії працювало кілька монетних дворів, і тут від XVI ст. з'явилася практика позначати на монетах місця їхнього карбування однією чи двома літерами (М, МО – Москва; Н, НО – Новгород; ПС – Псков).

Є свідчення, що в період Визвольної війни українського народу середини XVII ст. гетьман Б. Хмельницький відкрив у своїй резиденції – м. Чигирині – монетний двір, де випускав монети від свого імені. Але це залишається не більше, як припущенням,

Монети, карбовані на Львівському монетному дворі

адже досі не знайдено ні документів про роботу монетарні, ані її продукції. Отож, юний нумізмате, шукай, і, можливо, тобі пощастить зробити відкриття, що виявилось не під силу вченим упродовж понад століття їхньої копіткої роботи!

Наприкінці **1660 р.** відновив свою роботу **Львівський монетний двір**, на якому карбували півтораки, трояки, шостаки, орти, таляри, дукати й дводукати. Одначе вже через три роки карбування на цій монетарні вчергове було припинено.

Львівський монетний двір

Достеменно відомо й підтверджено джерелами, що з **1669 до 1671 р.** працювала монетарня гетьмана **П. Дорошенка** в с. Лисянці (сучасна Черкащина). Але карбувалися на ній не українські, а польські монети (соліди, трояки й шостаки).

За Петра I на поч. XVIII ст. було відкрито два нові монетні двори в Москві, а від 1724 р. розпочалося виробництво монет на Санкт-Петербурзькій монетарні. У післяпетровську добу монетні двори в Росії росли, мов гриби після дощу: зокрема, у різний час працювали Аннінський (позначення на монетах – АМ), Єкатеринбурзький (ЄМ), Коливанський (КМ). Іжорський (ІМ), Сестрорецький (СМ), Таврійський (ТМ) двори.

Лише від 1876 р. усе монетокарбування було зосереджено на Санкт-Петербурзькому монетному дворі (СПМ).

Після чергового безмонетного періоду доби Української революції в **1921 р.** відновив свою роботу **Петроградський (згодом – Ленінградський) монетний двір**. Саме ця монетарня (певний час поряд із московською) й забезпечувала виробництво радянських монет.

З початком війни з нацистською Німеччиною Ленінградський монетний двір було евакуйовано в м. Краснокамськ Пермської області, де він працював від 1942 р. до 1944 р. Після остаточного зняття блокади Ленінграда обладнання було повернуто на старе місце, й виробництво монет увійшло у звичну колію до розвалу СРСР у 1991 р.

А де карбуються монети незалежної України? Цікаво, що перші розмінні українські монети з'явилися на світ Божий в Італії, а згодом їхній випуск було налагоджено в спеціальному цеху Луганського верстатобудівного заводу.

Понад три роки споруджувався **Київський монетний двір**, а сприяли цьому австрійські монетарники. Будівництво обійшлося в кругленьку суму: понад

160 млн гривень. Довгоочікувана подія – офіційне відкриття вітчизняної монетарні – відбулася **23 квітня 1998 р.** Український монетний двір оснащений найсучаснішим комп'ютерним обладнанням, лазерним сканером, високоякісними карбувальними апаратами. За рівнем технологічного оснащення наша монетарня входить до п'ятірки найкращих у цілм світі. Потужності цього гігантського грошового комбінату розраховано на щорічний випуск 1 млрд штук звичайних монет, 1 млн ювілейних і пам'ятних та 200 тис. орденів і медалей.

Словом, юний друже, Україна має ще один атрибут своєї державності – власне грошове виробництво, що здійснюється на одному з наймодерніших підприємств світу.

В одному з цехів Київського монетного двору

ГРОШОВІ РЕФОРМИ

Реформа... Це заледве не найбільш уживане сьогодні слово, адже реформи буквально пронизують наше сьогодення. Реформуються господарські й окремо взяті земельні відносини, медицина, пенсійне забезпечення, освіта (виникла нова українська школа). Було досить багато реформ і в минулому, при цьому грошовий обіг не став винятком. Отож мова піде про грошові реформи, як перетворення у сфері монетного обігу задля приведення його до вимог часу.

Реформ таких було досить багато й проводилися вони в різних країнах світу. Ми ж зупинимося лишень на тих, котрі мали хоч якийсь стосунок до української історії.

Найдавнішою **монетною реформою** стали проведені в причорноморській місті-державі Ольвія (південь України) перетворення грошової системи. Тут у **IV ст. до н. е.** було прийнято так званий Ольвійський декрет, яким унормовувався грошовий обіг та встановлювався твердий курс для електрових кізикінів (тамтешня грошова одиниця).

Ольвійська монета

Ауреус Діоклетіана

У стародавньому Римі за правителів Цезаря й **Октавіана Августа** в обігу утвердилася золота монета – **ауреус**. Чергову монетну реформу провів наприкінці **III ст.** римський імператор **Діоклетіан**. Уся грошова система була поставлена під імператорський контроль, були відкриті нові

монетні двори, які мали випускати монети однакового номіналу. Також уведено в обіг ауреус нового типу.

Перетворення у справі монетного обігу продовжив імператор **Костянтин**, який у **309 р.** увів у обіг нову золоту монету – солід. Згодом з'явилися його частинки: **семіс** (половина соліда) і **треміс** (третина соліда). Тоді ж було затверджено твердий курс срібла й розпочався обіг срібної монети – міліарсію.

Як ви вже знаєте, суттєві зміни в монетний обіг вніс і князь Київської Русі **Володимир Свято-славович**. Він почав карбувати перші руські монети: **срібляники і златники**.

У 1578–1580 рр. у Речі Посполитій була проведена важлива грошова реформа, яка сформувала у цій державі й на українських землях, які до неї входили, єдину монетну систему. З обігу було вилучено

Солід Костянтина

Срібляник Володимира Великого

денарії та **напівгроші**, а натомість запроваджено низькопробні **соліди (шеляги)**. Окрім них розпочалося масове карбування **грошів**, **три-** і **шестигрошовиків**, згодом – **півтораків**.

Польський гріш XVI ст.

Реформи грошового обігу проводилися і в Московії. Зокрема, в **1534–1535 рр.** за правління Івана IV (Грозного) відбулися суттєві зміни, в результаті яких була створена єдина монетна система. Досі їх існувало дві: північна, новгородська і південна, московська, що створювало великі незручності в торгівлі. Тепер запроваджувалася загальнодержавна система, в основі якої лежала **новгородська денга (срібна копійка)**. Удвічі легша за неї московська денга стала для копійки просто розмінною монетою. Карбувалися й четвортинки копійки – **полушки**. На цих крихітних монетках зображувався птах.

Невдалою виявилася грошова реформа, яку спробував провести в **1654–1663 рр.** московський цар Олексій Михайлович. В обіг

Московська полушка

Московська копійка XVII ст.

вводилася велика платіжна одиниця – срібний **рубль** вагою 28 г, однаке їх було відкарбовано всього лише 50 екземплярів і невдовзі вилучено. У величезних кількостях відкарбовували й мідні дратові копійки, які народ через їхню неповноцінність приймав неохоче. Більш того, у Москві та деяких інших місцях як протест проти введення мідяків спалахнули народні повстання, відомі в історії як «мідний бунт». Зрештою, цар змушений був відмовитися від реформи й у Московії повернулися до старої системи з дратовою срібною копійкою в її основі.

5 копійок 1725 р.

Зате за Петра I вдалося **на початку XVIII ст.** провести досить успішну **грошову реформу**. Було запроваджено срібний **рубль** та круглу мідну **копійку**, а також великий набір інших монет для обслуговування обігу грошей. Старі дратові копійки вилучалися з обігу назавжди. Саме тоді утвердився й **десятковий стрій**: у одному рублі було 100 копійок і 200 денег. Почали оздоблювати й бокову поверхню монети (гурт), що оберігало їх від псування та підробок. Після цієї реформи грошовий обіг не зазнавав змін упродовж понад 130 років.

Наступна **монетна реформа** відбулася в **1839–1843 рр.** й вона була названа іменем тогочасного

3 копійки сріблом

міністра фінансів – **Єгора Канкрин**. В основу грошового обігу було покладено повноцінний **срібний рубль**. Мідні гроші можна було в рівних співвідношеннях обмінювати на срібло й задля повернення довіри до таких монет на них з'явилися відповідні написи, наприклад: «Три копійки сріблом».

5 крон

А в **1895–1897 рр.** відбулася грошова реформа, проведена міністром фінансів **Сергієм Вітте**. Цього разу базовою грошовою одиницею став **золотий рубль** із вмістом 0,77 г чистого золота. У результаті цієї реформи Російська імперія отримала одну із найстабільніших і найдорожчих валют світу.

Монетна реформа в **1892 р.** була проведена й у багатонаціональній Австро-Угорщині, до складу якої входили західноукраїнські землі. Тоді в обігу замість **гульденів** з'явилися золоті й срібні **крони**, що поділялися на 100 **гелерів**.

Проект реформи, яка мала стабілізувати грошове господарство радянської держави, запропонував у 1918 р. її лідер Володимир Ульянов (Ленін). Однак в умовах громадянської війни реалізувати основні положення цієї реформи так і не вдалося.

Перша **радянська грошова реформа** була проведена в **1922–1924 рр.** Замість знецінених паперових грошей вводилася стабільна, забезпечена золотом валюта: червінці й рублі. При цьому рубль, як і дореволюційний, прирівнювався до 0,77 г золота.

Радянський червінець

Наступна реформа, проведена в **1947 р.**, запроваджувала нові паперові грошові знаки (один новий рубль обмінювався на 10 старих). Однак ніяких змін у монетну систему внесено не було.

Зате радянська реформа **1961 р.** породила нові типи монет. Було повернуто в обіг металевий рубль та 50 копійок, золотий вміст базової грошової одиниці (рубля) підвищився до 0,987 г золота. Змінився й вигляд усіх радянських монет.

А сьогоднішніми грошима ми користуємося завдяки новочасній **українській реформі**, котра була проведена **2–16 вересня 1996 р.** Ще за кілька років

Радянські монети 1970-х рр.

Одна гривня

до її проведення фінансисти гаряче дискутували, якою ж має бути основна грошова одиниця незалежної України. Були пропозиції назвати її карбованцем чи навіть українським доларом. Одначе перемогла думка про те, що національною валютою має стати освячена віками гривня. Ще довше сперечалися про розміну монету України, й висловлювалися пропозиції назвати її куною, резаною, сотим або шагом. Зрештою зупинилися на вже звичній в українському грошовому обігу копійці.

Реформа була ретельно підготовлена й проведена з максимальним урахуванням інтересів українських громадян. В обіг було випущено паперові номінали 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 грн, а також 1, 2, 5, 10, 25 і 50 металевих копійок. Карбувалися також і металеві гривні: спочатку номіналом одна гривня, нині ж їхній асортимент значно розширився: своє поважне місце в грошовому обігу зайняли 2, 5 і 10 гривень. А які ще будуть переміни в нашій грошовій системі в майбутньому – як мовиться, поживемо-побачимо!

МОНЕТНІ СКАРБИ

Хто не мріяв відшукати *скарб*? Його намагався знайти головний персонаж повісті відомого американського письменника Марка Твена Том Соєр зі своїм нерозлучним другом Геком, безліч пригод у пошуках острова скарбів зазнали герої роману шотландського письменника Роберта Стівенсона, тисячі авантюристів-скарбошукачів пускалися в далекі й небезпечні подорожі задля швидкого збагачення. Наповнення ж скарбів буває різним: коштовне каміння, ювелірні вироби, а найчастіше – монети. І не важливо: виготовлені вони із благородних металів чи недорогоцінних. Адже ти вже знаєш, що старі монети поряд із матеріальною, мають ще й історичну цінність як неповторний пам'ятник минулого, живий свідок грошового господарства своєї епохи.

Історія скарбів давня, як світ, і ледь з'явилися монети-гроші, люди їх почали відкладати. Багатії це робили через надлишок у них грошей, а незаможні, залишивши грошову мізерню собі на прожиття, решту ховали подалі від стороннього ока, як мовиться, на «чорний» день або для майбутнього придбання більш дорогівартісної речі. Звісно, в давнину ніяких ощадних банків не було й схороняти надлишок грошей доводилося деінде. Зазвичай, наповнені монетами горщики чи скриньки, глечики, макітри, казани, скляні банки, дерев'яні колоди, берестяні козуби, шкіряні мішки ховали в підвалах, стінах власних будинків, у печерах, в дуплах крислатих дерев, місцях поховання людей, навіть на дні річок і озер, але найчастіше закопували в землю

на полях чи в лісах. А щоб не забути місце знаходження скарбу, його позначали на рукотворних картах, робили зарубки на деревах тощо. Утім, ішли роки й століття, будинки руйнувалися, дерева зрубувалися, скелі й печери зникали, не залишалося й сліду від могил, а часто-густо губилися й самі карти. Багато затонулих під час штормів кораблів лежать на дні морів і океанів, й серед їхніх залишків також є чимало скарбових цінностей. Словом, безліч скарбів так і не були віднайдені їхніми господарями чи нащадками, і вже через багато років вони ставали здобиччю скарбошукачів чи археологів. Проте досить часто скарби знаходили випадково.

Наприклад, у 1898 р. ремонтували одну із церков **Києво-Печерської лаври** й, коли зняли дерев'яну підлогу, будівельники виявили в спеціальній ніші чотири полив'яних глеки й дерев'яну діжечку, які

Києво-Печерська лавра

були дощенту наповнені золотими й срібними монетами. Цей скарб містив майже 27 кг золота й 272 кг срібла і, як виявилось, його заховали четверо лаврських ченців ще на початку XVIII ст., аби вберегти це багатство від зажерливого ока посланців московського царя Петра I.

Біля **с. Байбузи** Черкаського району під час земляних робіт випадково натрапили на скарб, що зберігався в глиняному горщику й містив понад 1360 польських, прибалтійських і західноєвропейських срібних монет XVII ст. На тій же Черкащині, неподалік **с. Капустине**, в ярку місцеві мешканці знайшли мідний казанок, де виявилось 5 золотих, 2000 срібних і 3850 мідних монет XVII ст.

Узагалі, скарбова минувшина часом сповнена неабиякого трагізму, майже завжди оточена таємничістю й овіяна усілякими легендами. В українських народних переказах головними героями скарбових пригод називають козаків, а також народних повстанців (гайдамак або опришків). Часом у таких легендах фігурують і козацькі гетьмани. Зокрема, з вуст в уста передавалася легенда про незліченні скарбові багатства гетьмана **Петра Сагайдачного**. Одне це так і залишилося таємницею за сімома замками.

У народі твердили, що свій великий скарб

Гетьман Петро Сагайдачний

Гетьман Іван Мазепа

гетьман **Богдан Хмельницький** наказав заховати в підземеллі Чигиринського замку. Одначе цю фортецю було підірвано, і її руїни поховали під собою ймовірний скарб.

У багатьох легендах ідеться про те, що, відступаючи з-під Полтави, гетьман **Іван Мазепа** наказав скинути шкіряні мішки із золотими монетами у Дніпро. Частину ж свого скарбу гетьман начебто вивіз у Молдавію,

чимало золота залишив і в одній зі своїх резиденцій – Батурині. Проте досі так ніхто і не знайшов жодного із цих скарбів.

І досі продовжує збурювати уяву людей ще один міф, де розповідається про неймовірні скарбові багатства гетьмана **Павла Полуботка**. Начебто частина їх відклалася в землях

околиць **Глухова** (гетьманської резиденції), а левова частка була переправлена до Англії. Є твердження, що ці багатства такі великі, що якщо їх розподілити між нинішніми меш-

Гетьман Павло Полуботок

канцями України, то кожному дістанеться по 38 кг золота! Одначе це так і залишилося в площині легенд...

О. Новаківський. «Довбуш - володар гір»

Захоронення скарбів народ приписував і ватажкам народних повстань **Семену Палію, Івану Гонті, Устиму Кармелюку**. А одна із гуцульських легенд розповідає про те, що ватажок опришків **Олекса Довбуш** заховав у Карпатах великий скарб, в якому золотих і срібних монет та інших коштовних речей містилося стільки, що вивезти це було під силу хіба що 60 коням! Нез-

численна кількість охочих розбагатіти шукала скарб Довбуша, та проте нікому так і не вдалося здобути бодай децицю. Багато з них згинуло в горах чи збожеволіло, не досягнувши своєї мети.

Із сивої давнини приходять до нас розповіді про зачаровані й навіть закляті скарби. Ось одна із них. Якось у місті **Ізяславі** з'явився старець, який запропонував місцевій княгині заволодіти скарбом, місце знаходження якого обіцяв показати. Одначе він попередив, що тільки-но до нього доберуться – відразу загориться місто. Утім ця пересторога не зупинила жадібну княгиню й вона наказала розкопати скарб. Попередження виявилось реальним: ледь

землекопи досягли успіху, Ізяслав охопив всепожираючий вогонь. Місцеві мешканці почали благодіяти княгиню, аби вона відмовилася від цієї затишної й зберегла місто. Зрештою, вона погодилася й відкликала землекопів. По тому вогонь почав слабшати, а невдовзі пожежа була погашена. А старець, який насправді виявився злим чаклуном, поспішно зник із міста...

Подібну міфічну історію розповів і гоголівський оповідач Рудий Панько. Начебто його дід вночі в полі натрапив на самотню могилу, на якій горів загадковий вогник. Старий висловив здогадку, що там закопаний скарб і наступного дня прийшов на це місце, але так і не зміг до нього підійти. Через певний час він дивним чином опинився біля могили з лопатою й почав копати.

Однак злі духи нечисті почали лякати його й заважали забрати скарб. Утім дід таки вихопив казанець і кинувся навтьоки. Уже вдома розкрив «скарб», а в ньому виявилася сміття й усілякий інший непотріб. Народ охрестив це загадкове місце «зачарованим».

Неподалік **м. Запоріжжя** на вершині одного з курганів бовваніє кам'яна статуя. У народі ствер-

Половецька скульптура

джують, що начебто багато років тому якийсь гайдамака не стримав свого слова перед товаришами й намагався сам заволодіти захованим у цьому кургані скарбом, а тому миттю скам'янів. А насправді – це одна із половецьких скульптур, яких досить багато в степах Південної України.

А якщо тобі раптом пощастить відшукати скарб? Як тоді діяти? Знай, що ця знахідка не може стати твоєю власністю, адже все, що знаходиться в надрах землі, належить винятково нашій державі. Тому треба все знайдене якнайшвидше передати органам влади чи в державний музей. До речі, якщо скарб містить матеріальні цінності, тобі поряд із висловленням подяки має бути виплачена й щедра винагорода...

Насамкінець – кілька мудрих висловлювань на тему скарбів.

- *Істинний скарб для людини – її серце, наповнене добротою.*
- *Любов у серці – це єдиний скарб, який треба берегти.*
- *Найбільший скарб – хороша бібліотека.*
- *Найголовніший скарб – мир у душі.*
- *Не варто вмирати ні за жоден скарб!*
- *Немає скарбу, дорожчого за життя.*
- *Освіта – скарб, праця – ключ до нього.*
- *Скарб – це не лишень срібло й золото!*
- *Совість – це скарб душі.*
- *Терпіння – це скарб на все життя.*
- *У кожного з нас багато скарбів у серці, й головне – не забрати їх із собою, а зуміти залишити тут, для людей.*
- *Що скарб для одних, не завжди скарб для інших.*

НЕСПРАВЖНІ МОНЕТИ

Мало чи не від самого початку монетного обігу з'явилися й спроби підробляти монети, бо завжди було багато жадібних до легкої наживи людей. Такі несправжні монети називали **фальшивими**, або простіше – фальшаками (від латинського слова falsus – невинуватий, неправильний, підроблений), а шахраїв-монетарників – **фальшивомонетниками**. Віддавна щодо несправжніх монет була поширеною й загадка: «Хто мене зробив – не каже, хто мене не знає – приймає, а хто знає – на поріг не пускає».

Стародавні монети було досить легко підробляти, бо їхня форма зазвичай була неправильною, напис і зображення нечітке та й вага неточна. Додамо до цього й те, що спочатку державного нагляду над карбуванням монет взагалі не існувало. От і поширювалося, мов пошесть, фальшивомонетництво від найдавнішої грошової історії. Уже від VI ст. до н. е. підроблені монети з'явилися на острові Егіна. Фальшиві монети сусідять поруч зі справжніми в багатьох монетних скарбах, і це засвідчує значні масштаби цієї неблаговидної справи у всі часи й у всіх народів.

За підробку грошей суворо карали. Наприклад, найдавніший у світі закон вавилонського царя Хаммурапі, котрий з'явився понад **3700 років тому**, передбачав за таке шахрайство смертну кару. Подібний закон видав і грецький цар-законодавець Солон, котрого називали одним із семи мудреців

Закони Хамураті

світу. Згодом такі закони з'явилися практично у всіх державах. .

Яких тільки найжахливіших страт не застосовували проти фальшивомонетників! У стародавньому Римі їх віддавали на поживу цирковим звірам, у слов'ян заливали горло злочинців розплавленим оловом, пізніше відтинали руки й ноги, а в середньовічній Європі живцем варили в окропі чи спалювали на вогнищі, осліплювали, відтинали голову, четвертували. Смерть після нелюдських тортур на шибениці чи від кулі чекала на шахраїв-підробників і в пізніші часи. Та ніщо не могло зупинити цих нечистих на руку людей, бо жадоба до збагачення завжди брала гору, навіть перед лицем загрози страшного покарання!

З плином часу вдосконалювалася техніка монето-карбування, а натомість відточували свою майстерність і фальшивомонетники, дивуючи все

новішими способами підробки монет. Спочатку вони задля наживи просто зменшували вагу монети, чи додавали до її вмісту недорогоцінні метали (аби зменшити в ній кількість дорогоцінного металу й присвоїти його). Це називалося псуванням монети. Зрештою ці шахраї стали витонченими віртуозами, що навчилися виготовляти такі монети, які від справжніх майже неможливо було відрізнити!

Особливо поширеною стала в цьому злочинному середовищі «мода» на карбування звичайних залізних чи мідних монет, на яких наносилася тонка оболонка дорогоцінного металу, і їх потім видавали за золоті чи срібні гроші. Інколи мідні монети натирали ртуттю і вкривали оловом, після цього вони набирали вигляду срібних грошей. Обман виявлявся досить скоро, адже в цих несправжніх грошей вік досить короткий: ртуть стиралася й «срібна» монета виявлялася звичайнісінькою мідною, вартість якої була мізерною.

У період Середньовіччя, в тім числі й при дворах правителів, працювало багато т. з. *алхіміків*, які шукали «філософський камінь», начебто здатний усе перетворювати на золото. Ці лжевчені створювали спеціальні сплави, які були зовні схожі на золото. З них і карбувалися фальшиві «золоті» монети. Алхімік англійського короля Генріха VI знайшов спосіб «осріблення» мідяків і такі «срібні» монети з королівського благословення випускалися у величезних кількостях.

Часом фальшивомонетники діяли ще простіше: вони висвердлювали в золотих монетах отвір, за-

Середньовічний алхімік

бирали звідти золоту стружку, а порожнину заповнювали дешевим металом, покриваючи його зверху золотою плівкою. Досить часто ці зловмисники зрізали тонкі смужечки з країв золотих чи срібних монет. Аби зарадити цьому, з часом на бокову поверхню монети почали наносити насічки чи зображення (це називалося гуртуванням).

Білонна монета

У середні віки поширилися т. з. «білонери» (від слова білон – неповноцінна монета). Це були монети з мізерним вмістом срібла (інколи лише 10 %), проте їх видавали за справжні срібні. Поширеним був вислів «всучити» (передати щось низькосортне, не вигідне), а

походить він від того, що на монетарні в м. Сучава (Молдова) було налагоджено масове карбування солідів – білонних (фальшивих) монет.

Виявляється, монети-гроші можуть ще й воювати. Адже у війнах проти ворожої держави застосовується не лише традиційна зброя, а й багато інших засобів. Один із них – спроба розвалу економіки ворога через розладнання фінансової системи країни. Для цього широко використовуються фальшиві гроші. Зокрема, в Семилітній війні, яка втягнула у свою орбіту мало чи не всі країни Європи, пруський король Фрідріх II наказав випустити монети зі зменшеним вмістом срібла. Їх ще називали «єфраїмітами» (виготовляли монетарники Єфраїми). Через купців ці монети наводнили ринки сусідніх Польщі, Литви, Австрії й спричинили значний економічний хаос.

Противники Фрідріха II нанесли удар тією ж зброєю. Англійці накарбували велику кількість німецьких фальшивих грошей (зільбенгрошей) і таємно переправили їх на територію Пруссії. Ці шпигунські гроші зробили свою чорну справу: злетіли ціни на товари й це викликало масове невдоволення простих людей. Подібні явища спостерігалися й під час вторгнення Наполеона в Росію, а також в роки Першої й Другої світових воєн.

У деяких скарбах трапляються монети з відтисками зубів. Звідки ж вони взялися? Та справа в тому, що люди, аби уникнути грошових підробок, перевіряли монету «на зуб». Дійсно, якщо зуб «не бере» монету, то це явна підробка, бо золото й срібло є м'якими металами, на яких залишаються сліди після

укусу. Були й інші способи перевірки монет на «справжність». Їх кидали на камінь і прислухалися до чистоти дзенькоту, бо якщо він був глухим, то ця монета не є золотою чи срібною, як твердив шахрай, а звичайнісінькою мідною або залізною. Згодом навіть з'явилися **спеціальні камені** (зазвичай із базальту) для перевірки монет, їх називали **пробними** (згадай: це від латинського *probo*: перевіряю). Вислів «пробний камінь» досить часто застосовують у переносному значенні (перевіряти щось на правильність, істинність).

Утім, фальшивомонетники знайшли ще більш витончені способи обману людей, та такі, що вже ніщо не допомагало розпізнати фальшивку, а тому кількість жертв шахраїв дедалі більше зростала.

Нині підробляти монети стало для зловмисників не вигідною справою. Дійсно, монети натеper втратили свою вартість, стали розмінними по відношенню до паперових грошей і виготовляються

Підроблена колекційна монета

із недорогоцінних металів. Звісно, для шахрая куди вигідніше підробляти банкноти в 500 чи тисячу гривень, аніж монети 5–10 грн.

Проте **фальшування монет** має місце й сьогодні: йдеться про їхні колекційні зразки. Вони в оригіналі коштують досить дорого й коли їх підробити, можна мати від цього великий зиск. Такі несправжні монети, які видають за старовинні, називають «новородами» (тобто зробленими нині копіями оригіналів).

Ця темна справа зародилася ще майже 700 років тому, коли в середньовічній Європі стало модним колекціонування античних монет. Саме їх і стали масово виготовляти фальшивомонетники, а потім продавали антикварам за ціною справжніх античних монет і непомірно збагачувалися. А вже пізніше недобру славу здобув підроблювач античних монет німець Карл Беккер, якого називали «пекарем античності» (в перекладі з німецької Беккер – це пекар).

У нинішні часи боротьбою з **фальшивомонетництвом** поряд з національними охоронцями закону займається й міжнародна кримінальна поліція (Інтерпол), яка за масштабністю є другою у світі організацією після ООН. Її називають «сірим павуком», і саме завдяки Інтерполу вдалося розкрити сотні зграй фальшивомонетників.

А ти, друже, аби не потрапити на вудку до монетних шахраїв, будь дуже обачним, і в разі придбання монети звертайся за порадою до досвідчених нумізматів.

ОСОБЛИВІ МОНЕТИ

Ти вже маєш уявлення про обігові монети України в різні часи. Окрім звичайних, карбувалося й багато **особливих** монет. Їх випускали задля того, аби увічнити якусь подію чи об'єкт, або нагадати про них, а ще аби пошанувати видатних людей. Це **пам'ятні та ювілейні монети**, котрі, зазвичай, осідають у банках чи колекціях нумізматів й лише зрідка їх використовували для купівлі товарів.

Практику такого монетокарбування започатковано десь 200 років тому. Для прикладу, після смерті російського імператора Олександра I були випущені срібні рублі з його портретом. У 1912 р. з'явився ювілейний рубль, присвячений 100-річчю вигнання військ французького імператора Наполеона. Наступного року було відкарбовано срібну монету з нагоди 300-річчя правління царської династії Романових. На цьому рублі можна побачити подвійний портрет: першого московського царя Михайла і, як

Один рубль 1913 р.

виявилося, останнього – Миколи II.

Випускалися особливі монети і в Австро-Угорщині за імператора Франца-Йосифа, зокрема, з нагоди його весілля та 60-річчя його правління «клаптиковою» державою (так її називали тому, що в ній проживало багато народів). Цікавим є й грошовий знак, відкарбований на честь відкриття однієї із перших залізниць, що пролягла від австрійського Відня до італійського Трієста.

За радянських часів упродовж 42 років жодної із подібних монет випущено не було. Крига скресла лише в 1965 р., коли побачила світ перша радянська ювілейна монета, присвячена 20-річчю перемоги над Німеччиною в Другій світовій війні. У наступні роки такі особливі монети посипалися, мов з рогу

5 крон 1908 р.

Один рубль 1965 р.

достатку, й випускалися вони до різних пам'ятних подій і ювілеїв.

На особливу увагу заслуговує так звана «олімпійська» монетна серія. Річ у тім, що в 1980 р. у Москві відбувалася спортивна подія світового значення: XX літні Олімпійські ігри (щоправда,

150 рублів, платина

через агресію Радянського Союзу в Афганістані частина держав у знак протесту відмовилася взяти в них участь). На честь цієї події було випущено аж 36 типів різних монет. Вони були відкарбовані із міднонікелевого сплаву (мельхіору), а також дорожчих металів: срібла, золота і навіть платини.

Досить плідним щодо випуску ювілейних і пам'ятних монет виявилося

100 рублів, золото

завершальне десятиліття історії радянської держави (1981–1991 рр.) Тоді з'явилося щонайменше 110 назв цих особливих монет.

Справжнім світовим лідером карбування ювілейних і пам'ятних монет по праву вважається незалежна Україна. Від часу появи першої **української ювілейної монети в 1995 р.** (200 тис. крб., на честь 40-річчя перемоги над нацистською Німеччиною) за понад 30 років у нашій незалежній державі побачили

1 млн карбованців

світ близько 150 пам'ятних і ювілейних монет; з них третина – із дорогоцінних металів (золота й срібла). Всього лише 21 така монета виражена в карбованцях, решта ж – у гривнях. До речі, першою у гривневому номіналі стала пам'ятна монета, присвячена «Уманському диву» – унікальному Софіївському дендрологічному парку.

У сьогоденній Україні ці особливі монети випускаються **тематичними серіями**, наприклад: «Відродження української державності», «Герої козацької

125 гривень, «Оранта»

доби», «Видатні діячі України», «Флора і фауна України» (рослинний і тваринний світи), «Спорт», «Духовні скарби України», «Літаки України», «Народні музичні інструменти», «Найменша золота монета» та багато інших.

Тоді як у 1995 р. було відкарбовано лише 8 назв ювілейних і пам'ятних монет, то в 2004 р. – вже 34, й такі темпи зберігаються й донині. Для порівняння: у США карбувалося не більше 5–6 нових монет такого типу, а нині їхній річний випуск ще більш обмежено.

Ці особливі монети України виготовлені за найвищою якістю, мають високу колекційну цінність і здатні задовольнити найвитонченіші забаганки нумізматів усього світу.

НЕЗВИЧАЙНІ МОНЕТИ

Є монети, котрі не вписуються в узвичаєні норми своєю формою чи за іншими характеристиками. У довгій історії монетного обігу таких **незвичайних монет** було безліч (наприклад, на відміну від традиційно круглих – ромбовидних, квадратних, овальних, зубчатих багатокутних і навіть блюдцеподібних та ін.) Ми ж зупинимося на описі найцікавіших із них, і вже переважно в нашому часі.

Дійсно, новітня доба подарувала нумізматам доволі цікаві монетні екземпляри. Мабуть, ти вже чув про те, що великий мрійник і винахідник **Ілон Маск** запланував подорожі космічних туристів до далеких планет. Можливо, саме задля реалізації цих, не таких уже й фантастичних, проєктів у **Великій Британії** ще в 2007 р. було випущено серію фунтів стерлінгів (це англійська грошова одиниця) для їхнього наступного використання в космосі. Це круглі монети із надміцного пластику, які несуть зображення планет нашої сонячної системи.

Британські космічні монети

Монети Соломонових островів

Потішили нумізматичний світ незвичайною формою своїх монет і на далеких **Соломонових островах**. Нещодавно там випустили дводоларові високопробні срібні монети у формі різних гітар (вони присвячені 75-річчю відомої фірми «Fender», що виробляє музичні інструменти). А ще ця держава подарувала людству 10-доларову монету вагою 300 г, яка має вигляд знаменитого давньомакедонського шолома – символу сили, вірності, відваги й могутності.

Мабуть, африканська країна **Сомалі** відома тобі лише розгулом там піратського промислу. Між тим, тут півтора десятка років тому побачили світ дуже оригінальні монети. Так, у 2008 р. випустили серію доларових монет з мідно-нікелевого сплаву та срібним покриттям, які мають вигляд різноманітних геометричних фігур: піраміди, куба, сфери, циліндра, конуса. Ще більше здивували нумізматів сомалійці, коли надали новій серії монет форми спортивних автомобілів: «Феррарі», «Ламберджіні», «Форд», «Порше», «Корветт», «Астон» (червоного, помаранчевого, синього, чорного, сірого кольорів). А ще в цій екзотичній країні було відкарбовано набір срібних монет у формі фігур диких тварин: полярного вед-

Монети Сомалі

медя, буйвола, лося, гірського лева й ведмедя грізлі.

Свою любов до дикої природи засвідчили і в **Руанді** (Африка): у рік мавпи тут випустили набір срібних монет з об'ємними скульптурками цих тварин. При цьому фігурки мавпочок покриті жовтим і червоним золотом.

Монета Руанди

А чи можуть монети пахнути не своїм, металевим запахом, а якимось іншим? Виявляється, є й такі. Скажімо, в африканській республіці **Бенін** понад 10 років тому випущено 100-франкову монету у вигляді

Монета із запахом (Бенін)

... листка марихуани (це наркотична рослина). Якщо ж потерти зворотний бік монети, то відразу з'являється п'яний аромат канабісу. Ще одну монету «із запахом» випустили і в крихітній острівній державі **Палау** (знаходиться посеред Тихого океану). Якщо доторкнутися пальцем до зображень на цій

монеті морської хвилі, то відразу запахне морем. У цій же країні на 5-доларовій срібній монеті відкарбовано зображення Діви Марії, в якому вмонтовано резервуарчик зі святою водою.

Зазвичай номінал монети позначається цифрами, рідше – словами. В **Індії** ж придумали інший спосіб: вартість монети показується на пальцях (це досить зручно для людей неписьменних, котрих в Індії чимало). Для цього зображується кисть руки й підняті на ній пальці, кількість яких означає певний номінал – одну чи дві рупії (це грошова одиниця цієї країни).

В африканській країні **Ліберія** в обігу з'явилася 10-доларова монета, котра може виконувати роль сонячного годинника. Для цього вона має спеціальну паличку з отворами для її кріплення, а ще переконливий напис: «Час – гроші!». Оригінальну монету подарувала людству й **Замбія** (Африка): це монета-календар, яка має 7-кутну форму.

Сонячний годинник (Ліберія)

Латвійська монета

Досить цікаву монету номіналом 5 євро випустили в **Латвії**. Вона виготовлена із прозорої кераміки, обрамленої сріблом, а в її центрі знаходиться срібна модель планети Земля (глобус).

На **островах Кука** в Океанії випущено монету, головним елементом якої є крихітний шматочок справжнього метеориту, що впав на землю близько 14 тис. років тому. Подібну монету відкарбовано й у **Фіджі** (зі срібла, номіналом 10 доларів, уламочок метеориту – у малесенькому прозорому контейнері).

Монета зі шматочками метеориту (Фіджі)

Монета, що говорить (Монголія)

Виявляється, монети можуть говорити, й це довели в **Монголії**. На тамтешній монеті в 500 тугриків (мон-

*Монета, що світиться
(Ніуе)*

гольська грошова одиниця) зображено президента США Джона Кеннеді; якщо ж натиснути крихітну кнопку на його плечі, можна почути президентський голос.

Незмінним помічником людини ось уже понад 140 років є електрична лампочка, творцем якої став американець Томас Едісон. На честь цього винаходу в малесенькій острівній тихоокеанській державі **Ніуе** випущено доларову монету із портретом винахідника та зображенням самої лампочки, яка при дотику до неї починає світитися.

Роль законного засобу обігу в африканській державі **Конго** від 2005 р. виконували ... дерев'яні монети. Відомим фактом стало й те, що під кінець Другої світової війни в Японії через нестачу металу випускали монети із червонувато-коричневого волокна. Ще донедавна народи **Західної Африки** користувалися т. зв. «грошима Кіссі» – скрученими в жмути залізними паличками завдовжки 30–35 см.

На тихоокеанських островах з короткою назвою **Яп** ще й досі для обміну й розрахунків поряд зі всюдисущим долларом використовують вапнякові камені Раї. Ці незви-

Гроші Кіссі

Камені Раї (Яп)

чайні «монети» розміром більше людського зросту мають вигляд дисків з отворами по середині, а окремі з них важать аж 3–4 тонни. До речі, вони зображені на державному гербі Мікронезії, й окрім іншого такі гроші використовуються в деяких ритуальних обрядах (наприклад, ними можна сплатити викуп за наречену).

У грошовій історії знайшлося місце й для монет-пазлів. З нагоди чемпіонату Євро-2012 з футболу країни-господарі (**Польща й Україна**) випустили 10 тис. срібних монет номіналами 10 злотих (польських) і 10 грн (українських). Якщо їх скласти попарно, то вони утворюють круглі монети.

Під завісу 2021 р. **Національний банк України** випустив 4 срібні 10-гривневі монети, які мають не круглу, а ромбовидну форму. На них відкарбовано клейноди (символи влади) чотирьох відомих українських гетьманів: Григорія Лободи, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка та Івана Скоропадського.

Монети-пазли

Найважча монета України

У 2006 р. до 10-ї річниці появи новочасної української гривні відкарбовано найважчу в **Україні** монету. Це 10 гривень вагою 1 кг й діаметром 10 см, відкарбовані з чистого срібла. На монеті серед іншого зображено герб України, а також стару гривню київського типу.

Нині ж найважчою монетою світу вважається вироблена з чистого золота **австралійська монета** номіналом 1 млн доларів. Її вага становить аж одну тонну, і якщо її розділити на окремі зливки, то її вартість зросте аж до 57 млн дол.! До речі, цей монетний шедевр випущено з нагоди візиту в 2014 р. на Зелений материк (так називають **Австралію**) королеви Великої Британії Єлизовети II. Діаметр цієї

Найважча золота монета (Австралія)

монети становить 80 см, а завтовшки вона – 13 см. Її прикрашають портрет королеви та зображення червоного кенгуру – символу Австралії.

Ще в 1740 р. відкарбована найлегша монета світу:

її вага ледь сягнула 0,002 г. А батьківщиною цієї крихітки стала азійська гірська держава **Непал**.

Монетний двір **Швейцарії** в 2020 р. випустив золоту монету номіналом 1/4 франка, яка вважається найменшою у світі. Дійсно, її діаметр менший 3 мм, а тому зображення на ній (портрет всесвітньо відомого вченого А. Ейнштейна) можна побачити лише за допомогою збільшувальних лінз та підсвічення.

Кілька років тому в **Камеруні** була відкарбована срібна монета, яка була визнана найкрасивішою у грошовому світі. Тут можна побачити об'ємне зображення красивої квітки, на яку приземлився барвистий метелик.

Звісно, цим далеко не вичерпується перелік незвичайних монет. Адже фантазія монетарників справді безмежна!

*Найменша золота монета (Швейцарія)
(збільшено)*

*Найкрасивіша монета
(Камерун)*

ЯК КОЛЕКЦІОНУВАТИ МОНЕТИ?

Багато людей захоплюються збиранням тих чи інших речей, наприклад марок, етикеток, листівок і багато чого іншого. Їх називають **колекціонерами**. Серед них є й ті, кого цікавить колекціонування монет, це, звісно, **нумізмати**. Можливо й ти, юний друже, захопишся цим заняттям, отож дам тобі деякі поради щодо збирання та зберігання монет.

Із чого почати? Очевидно, найперше, аби мати уявлення про монети-гроші різних часів, слід звернутися до читання відповідної літератури, її можна знайти в книжкових крамницях чи бібліотеках, а також відповідна інформація розміщена і в мережі Інтернет.

До **колекції** монети потрапляють

різними способами: як випадкова знахідка, під час розкопок, шляхом обміну чи навіть купівлі у нумізматів або в банківських установах.

А за яким принципом слід збирати монети? Чи може, брати всі, що потрапляють під руку? Ні, краще це робити вибірково, наприклад збирати монети того чи іншого історичного періоду, певної країни чи за їхніми різновидами тощо.

Кожну монету, що потрапляє в колекцію, слід уважно оглянути й дати їй усебічну характеристику за **такою схемою**:

1. Назва монети.
2. Номінал.
3. Метал, з якого відкарбована монета.
4. Проба монети.
5. Вага, діаметр монети.
6. Якій країні належить?
7. Дата карбування.
8. Назва монетного двору.
9. Від кого карбувалася монета (правитель, банк)?
10. Загальна характеристика аверсу, реверсу, гурту.
11. Техніка карбування.
12. З якими історичними періодами, подіями, фактами, явищами й особами пов'язана ця монета?

Раджу тобі завести спеціального зошита, чи сторінку у твоєму гаджеті, де ти будеш записувати стислі відомості про монети, які надходять до твоєї колекції. Наведу й приклад такого **запису**:

«Один полтинник. Срібло. СРСР. 1924. 10 г. Збереженість хороша. Знайдена під час земляних робіт».

А як зберігати монети, щоб вони надовго зберігали добру якість? Запропоную декілька способів:

Перший. Колекція розташовується на дерев'яних чи картонних планшетах, розділених на гнізда. Це дає змогу оглядати весь матеріал відразу і при необхідності брати в руки кожну із монет (бажано пластиковим пінцетом).

Другий. Колекційні монети зберігаються у спеціальних альбомах з поліетиленовими кишеньками.

Третій. Монети вміщуються в гумові планшети із круглими наскрізними отворами, в які вони вставляються. З обох боків планшет закривається оргсклом, листи якого скріплюються гвинтами.

Четвертий. Для кожної монети виготовляється пакетик із цупкого паперу, на якому можна написати основні відомості. Є й спеціальні пластикові футлярики для монет.

Капсули для монет

Нерідко монети, що потрапляють у колекцію, мають поганий вигляд: потемніли чи поіржавіли від часу, на них важко розібрати зображення й написи. То що ж тоді робити? Брати цеглину й пробувати відшліфувати таку монету? У жодному разі! Адже тоді можна безповоротно зіпсувати зображення та написи на ній. Тут треба вдатися до таких способів **очищення монети**, які б не завдали їй шкоди. А вони (способи) напряму залежать від металу, із якого виготовлені гроші.

Так, забруднені **золоті монети** можна просто вимити теплою водою з милом, а тоді висушити (уникаючи тертя), вмістивши між двома шматками м'якої тканини.

Очищення монети

Срібні монети високої проби, які довгий час перебували в землі чи мають високий ступінь окислення, слід помістити на одну годину в розчин нашатирного спирту чи на кілька годин у содовий розчин. Після цього обережно протерти м'якою тканиною.

Низькопробні **срібні** та **мідні монети** найкраще очищуються розчином трилону Б. При цьому дуже

зіпсовані монети можна тримати в цьому розчині й декілька діб, а потім промити теплою водою й висушити. Приблизно за такими ж рецептами відновлюються й бронзові та нікелеві монети. Підійде для очищення таких монет і нашатир.

Легко впорається з усуненням бруду, зелених або рожевих оксидів на срібних, мідних, латунних і бронзових монетах розчин лимонної чи оцтової кислоти, проте використовувати їх слід обережно (упродовж не більше 10 хв.). До дуже забруднених монет може застосовуватися метод електролізу: до монети прикріплюється дріт з негативним зарядом, а до іншого металевого предмету – позитивним, потім все це опускається на кілька хвилин в електроліт (слабкий сольовий розчин).

Та який би спосіб очищення ти не обрав, потрібуйся спочатку на простих монетах, а потім уже переходи на колекційні, послуговуючись принципом **«Non nocere!» (не зашкодь!)**. А ще пам'ятай про неухильне дотримання правил техніки безпеки при використанні хімічних речовин чи джерел електричного струму!

І ще одне. Треба дуже обережно поводитися зі старими колекційними монетами. Бери їх до рук так, начебто маєш справу з крихким кришталем. При цьому слід тримати монету, аби менше їй зашкодити (уникнути окислення), винятково за її гурт, а краще це робити з допомогою пластмасового пінцету і в спеціальних рукавичках.

Що ж, юний друже, раджу тобі таки долучитися до збирання й зберігання монет. Це надзвичайно корисна й цікава справа!

Національний музей американської історії

На завершення – дуже стисло про найвідоміші **нумізматичні колекції світу**. Лідером за кількістю колекційних монет є **Національний музей американської історії** (Вашингтон, США), у

Музей грошей НБУ

фондах якого їх зберігається 1,6 млн екземплярів. Другу позицію за цим показником займає **Британський музей** (Лондон, понад 1 млн одиниць), а третю – зібрання **Американського нумізматичного товариства** (Нью-Йорк, 800 тис.). Великі нумізматичні колекції мають також Музей історії мистецтв (Відень, Австрія, 700 тис). Королівський монетний двір (Стокгольм, Швеція), а також Нумізматичний музей Афін (Греція) – по 600 тис.

Щодо України, то найбільшими нумізматичними колекціями можуть похвалитися **Національний музей історії України, Одеський археологічний музей, Музей грошей Національного банку України та нумізматичні музеї в Дніпрі, Кам'яниці-Подільському, Острозі, Сумах і Феодосії**. Раджу відвідати ці осередки нумізматичної пам'яті. Буде дуже цікаво!

Музей грошей

ДЕСЯТЬ НАЙДОРОЖЧИХ МОНЕТ СВІТУ

Серед безлічі монет є чимало таких, за які нумізмати готові викласти силу-силенну своїх грошей. Це ті монети, які мають велику колекційну цінність завдяки своїй рідкості чи іншим якостям, і таких зустрічається чимало. Ми ж назвемо лише 10 монет, які визнані у світі колекціонерів **найдорожчими**.

Динар Хашимі

До таких, зокрема, належить **динар Хашимі**. Це золота арабська монета з благопожажальними мусульманськими написами (мусуль-

манство або іслам – релігія арабів), яка відкарбована в 737 р. Вона продана на аукціоні у Великій Британії за 1 млн доларів.

Золотих флоринів Едварда III (англійський король, зображений на аверсі) відкарбовано лише три

Флорин Едварта III

Дублон Брашера

примірники (1343 р.). Отож і вартість цієї рідкісної монети сягнула аж 6,8 млн дол.

У 1787 р. американським ювеліром Ефраїмом Брашером була випущена золота доларова монета, відома як «*дублон Брашера*». Першу частину своєї назви вона отримала завдяки тому, що вагою (26, 66 г золота) відповідала тогочасному іспанському дублону. А її колекційна вартість «потягнула» на цілих 7,4 млн дол.!

Ще більшою виявилася аукціонна вартість ще однієї доларової, цього разу срібної монети, датованої 1794 р., котра отримала назву «*Flowing Hair*» («розпущене волосся»). Дійсно, на її аверсі зображено профіль жінки з довгим волоссям. Таких монет відомо лише 130, а вартість кожної з них сягнула 10 млн.

Розпущене волосся

А за виготовлений зі срібла в Російській імперії 1825 р. т. з. «*Костянтинівський рубль*» багаті колекціонери готові заплатити 550 тисяч доларів. Адже таких монет відомо лише вісім!

Срібний долар Келера 1-го класу (були ще й 2-го та 3-го класів) випущено в 1834 р. у кількості 15 монет. Звідси й висока колекційна ціна: 3,7 млн дол.

Найкрасивішою та найдорожчою монетою США визнано «*Подвійний орел*» випусків 1849–1933 рр.

Подвійний орел

Це золота монета номіналом 20 дол. («орлом» називали 10-доларову монету). Одну з таких монет придбали за 7, 6 млн дол.

Серед дороговартісних монет трапляються й такі, що виготовлені із дешевих металів. До таких належить, зокрема, мідно-нікелева *5-центовна монета*,

5 центів

яку випускали в 1883–1912 рр. Її назва – Liberty Head V (на аверсі – зображення жінки, яка символізує свободу –

Монета ПАР

Liberti). Одна з таких монет продана на аукціоні за 4,2 млн дол., ще одна – за 3,2 млн.

На золотій монеті Південно-Африканської республіки позначено дату випуску 1898 р., хоча насправді її відкарбували в 1899 р.

Колекціонери назвали її *Single-9* («одинична-9»), а один із нумізматів придбав її за 4 млн дол.

Центральний банк Канади у 2007 р. випустив гігантську золоту монету вагою 100 кг, товщиною майже 3 см (1,2 дюйми) й діаметром 53 см. Номінал цієї монети – один мільйон, і вона отримала назву «*Золотий кленовий лист*» (на реверсі зображено три кленових листки – символ Канади). Цей нумізматичний шедевр випущено в кількості всього 6 екземплярів, а придбати одну монету можна за 4 млн дол.

Золотий кленовий лист

СКІЛЬКИ ПЛАТИЛИ ЗА РОБОТУ Й ЩО БУЛО ПО ЧОМУ?

У пліні історичного часу на українських землях людям платили різні за розміром зарплати. Поряд з цим змінювалися й ціни на товари, при цьому спостерігалось таке явище: зі зміною століть збільшувався як заробіток людей, так і ціни в торгівлі, при цьому останні зазвичай випереджали перші. То якими ж були *зарплати й ціни* в давно й недавно минулих століттях? Правда, – цікаво? Що ж, наведу кілька прикладів.

400 років тому каменяреві платили 20 *польських грошів* у день, його підручному 10, а теслі – 14. На свою денну зарплату тесля міг купити 14 кг зерна,

Львівський ринок

майже 7 м полотна. А ось, щоб заробити на черевики, реміснику доводилося працювати майже 5 днів, відмовившись від інших закупів, а кожуха можна було купити вже за місячну зарплатню.

В Українській гетьманській державі Богдана Хмельницького досить високий заробіток мала генеральна й полкова старшина. Так, генеральному писареві Війська Запорозького щорічно платили аж 1000 **польських злотих**, генеральному обозному й генеральному осавулі – по 400, генеральному судді – 300, полковнику й полковому осавулі – по 200 злотих. Натомість, річна зарплатня полкового писаря становила становила лише 50 злотих, а простого козака – 30.

Генеральний писар П. Кочубей

Якщо ж лік вести на московські монети, які поширилися на Лівобережжі України від другої половини XVII ст., то постане така картина. Курку тоді можна було придбати за 1 **копійку**, 100 штук яєць – 6,5 коп., вівцю – 18 коп., штани полотняні – 12 коп., чоботи – 50 коп., а набір будматеріалів на будинок – 5 рублів (в середньому). Натомість, денна зарплата теслі чи пічника становила 3–4 коп.

Одеський ринок Привоз. Поч. XX ст.

Через 100 років за пуд житнього борошна треба було віддати 20 коп., за кілограм м'яса – 5 коп., стільки ж за рибу (осетер) і 17 коп. за один кг меду. Щодо місячного заробітку робітника, то він зріс до 6 рублів, учитель же отримував майже у п'ять разів більше.

На початку XX ст. зарплатня промислового робітника становила вже 21 рубль, учитель гімназії отримував 280 рублів, земський лікар – 140 р. Ціни також зросли: пуд житнього борошна коштував один рубль 44 коп., кілограм м'яса – 20–30 коп., риби – 30–85 коп., олії – 31 коп., десяток яєць – 30 коп.

За радянських часів на 1970-ті роки при середньомісячному заробітку 150 рублів ціни були такими: буханець пшеничного хліба – 16–20 коп., кілограм

картоплі – 10 коп., м'яса – 2 руб., риби морської 40 – 90 коп., цукру – 78 коп., ковбаси – 2–5 руб. Костюм чоловічий коштував тоді 75–140 руб., сукня – 8–10 руб., черевики – 20–50 руб., книга – 1–2 руб.

На світанні української незалежності (поч. 1990-х років) спостерігалось різке здешевлення грошей і ваші дідуся почали отримувати на перший погляд величезну зарплатню: в середньому вона становила 12,6 мільйона купоно-карбованців (!). А чи багато на них можна було чогось купити? Зовсім ні, бо ціни стрибнули ще вище. За одну хлібину треба було відвалити аж 85 тис. куп.-крб., за кілограм свинини – 370 тис., риби – 335 тис., копченої ковбаси – майже мільйон. На купівлю чоловічого костюма витрачали мало чи не весь місячний заробіток, а заробити на кольоровий телевізор «Електрон» можна було хіба що за 4–5 місяців!

Про нинішні ціни й говорити нічого, вони змінюються мало чи не щодень і, як правило, в сторону збільшення. Утім, ти й сам є свідком сьогоденних цінових коливань...

Тож саме тобі, мій юний друже, й твоїм ровесникам доведеться згодом розвивати вітчизняну економіку й удосконалювати цінову політику в Україні.

Успіху ж тобі в навчальній праці, що стане надійним підґрунтям, твого щасливого майбутнього!

ЩО БУЛО ЗА ЧИМ І КОЛИ? (ХРОНОЛОГІЯ)

- VII ст. до н. е.** – перші монети в Лідії та на острові Егіна
- 550 р. до н. е.** – перша золота монета (Креза)
- VI ст. до н. е.** – відкарбовано перші монети Ольвії й Херсонесу
- IV ст. до н. е.** – створення монетарні при храмі Юнони Монети в Римі; реформа монетного обігу в Ольвії
- II ст.** – масовий приплив римських денаріїв на територію східних слов'ян
- III ст.** – монетна реформа Діоклетіана в Римі
- IX–X ст.** – обіг арабських дирхемів в Україні-Русі
- Кінець X ст.** – перші монети Київської Русі (срібляники й златники)
- XI–XIV ст.** – обіг монетних гривень
- Кінець XI – середина XIV ст.** – безмонетний період
- Середина XIV ст.** – початок обігу празьких грошей
- 1353–1515 рр.** – карбування монет на Львівській монетарні
- Друга пол. XIV ст.** – відновлення роботи Київського монетного двору
- 1518 р.** – в місті Йоахімсталь (Чехія) відкарбовано перші таляри
- 1534 р.** – запровадження копійки
- 1578–1580 рр.** – грошова реформа у Речі Посполитій

1660–1663 рр. – карбування польських монет на Львівському монетному дворі

XVII–XVIII ст. – “золотий вік” талярної монети в Україні

Поч. XVIII ст. – грошова реформа Петра I в Московії

Кінець XVIII ст. – виникнення наукової нумізматики

1811 р. – винайдення карбувальної машини

1839–1843 рр. – монетна реформа Єгора Канкринна (Російська імперія)

1892 р. – грошова реформа в Австро-Угорщині. Запровадження крони.

1894–1895 рр. – реформа Сергія Вітте (Російська імперія)

Грудень 1917 р. – запровадження карбованця в Українській Народній Республіці

Березень 1918 р. – запровадження гривні в УНР

1921 р. – відновлення роботи Петроградського монетного двору

1922–1924 рр. – перша радянська грошова реформа

1947 р. – грошова реформа в СРСР

1961 р. – грошова реформа в СРСР. Повернення в обіг монет номіналами 1 рубль і 50 коп.

1965 р. – випуск першої ювілейної монети СРСР

1978–1980 рр. – «олімпійська» монетна серія

1995 р. – випуск першої монети незалежної України

2–16 вересня 1996 р. – грошова реформа в Україні

23 квітня 1998 р. – відкриття Київського монетного двору

ДЕ ЩЕ МОЖНА ПРОЧИТАТИ ПРО МОНЕТИ?

1. Брайчевський М. Ю. Скарби знайдені й не знайдені / М. Ю. Брайчевський. – Київ : Наукова думка, 1992. – 85 с.
2. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник / Г. М. Голиш. – 2-ге вид. – Черкаси : ЦНТЕІ, 2006. – 314 с.
3. Гроші в Україні: факти і документи / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Ющенко, Л. Яковлева. – Київ : Фірма «ARS Ukraine», 1998. – 454 с.
4. Зварич В. Найважливіші нумізматичні терміни / В. Зварич, Р. Обухівський. – Львів : [Б. в.], 1966. – 128 с.
5. Зварич В. Нумізматики : довідник / В. Зварич, Р. Шуст. – Тернопіль : Тернопіль ; Лівів : Лівів. держ. ун-т ім. І. Я. Франка, 1998. – 464 с.
6. Зварич В. В. Нумізматичний словник / В. В. Зварич. – Львів : Вид-во ун-ту, 1972. – 147 с.
7. Котляр М. Ф. Шукачі й дослідники скарбів / М. Ф. Котляр. – Київ : Наукова думка, 1971. – 132 с.
8. Макаров О. Курс юного антиквара / Олександр Макаров ; худож. О. Ляшук. – Київ : Грані-Т, 2009. – 69 с. : іл.
9. Макаров О. Монети з дідусевої скриньки : наук.-пізнав. повість / Олександр Макаров ; худож. Т. Єгорова. – Київ : Грані-Т, 2010. – 79 с. : іл.
10. Пономарьов В. Т. Таємниці фальшивих монет: учора, сьогодні, завтра / В. Т. Пономарьов. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 288 с.
11. Сучасна енциклопедія для хлопчиків / уклад. Ю. Полякова ; [худож. В. Ю. Лукаш]. – Донецьк : Альфа-Прес, 2003. – 382 с. : іл.
12. Шуст Р. Нумізматики: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник / Р. Шуст. – Київ : Знання, 2007. – 371 с.
13. Шуст Р. В. Нумізматики українських земель : анотований нумізматичний показник / Р. В. Шуст. – Львів : [Б. в.], 1998. – 270 с.
14. Ющенко В. Історія української гривні / В. Ющенко, В. Панченко. – Київ : Бібліотека українця, 1999. – 112 с.

ДАВАЙТЕ ПОЗНАЙОМИМОСЬ

Автор цієї книги – **Григорій Михайлович Голиш**, 1949 р. н.

Працював учителем історії, директором школи, викладав студентам університету спеціальні історичні дисципліни (в т. ч. й нумізматику).

Нині – директор наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Кандидат історичних наук, доцент, автор 20 книг та понад 650 статей, присвячених історичному минулому України.

Науково-популярне видання

Григорій Михайлович Голиш У СВІТІ МОНЕТ НУМІЗМАТИКА ДЛЯ ЮНИХ

Технічний редактор,
дизайн
Комп'ютерний набір
Оригінал-макет
Обкладинка, форзаці
Коректорка

С. А. Кандич
Г. М. Голиш
С. Г. Кандич
О. Ю. Ганджій
Т. І. Бойко

Підписано до друку 16.11.2023. Формат 60х84/16.
Друк офс. Папір офс. Гарнітура Petersburg C.
Обл. вид. арк. 8,46. Умов. друк. арк. 8,32. Вид. № 419.
Зам. № 33. Наклад 300 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготовник ФОП Кандич С. Г.

Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, оф. 9
тел. 067-292-21-83; e-mail: vertical2003@ukr.net